

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za kroatistiku

Katedra za noviju hrvatsku književnost

Zagreb, lipanj 2016.

**Pikarski žanr na primjeru romana *Pepić u vremenu i prostoru*
Vjekoslava Majera i *Ptice nebeske* i *Ispovijedi nekarakternog*
*čovjeka Ive Brešana***

DIPLOMSKI RAD

8 BODOVA

Mentorica:

Dr. sc. Julijana Matanović, izv. prof.

Student:

Luka Slišković

SADRŽAJ

1. Uvod	1
2. Prikaz prvog dijela knjige <i>Mudraci iza maske smijeha</i> Mirne Brkić	2
2.1. Preteče likova pikara	2
2.2. Utjecaj likova luda, obješenjaka i lakrdijaša na razvoj pikarskog romana	3
2.3. Književne preteče žanra pikarskog romana	4
2.4. Kanonizacija žanra pikarskog romana – <i>Lazarillo de Tormes</i> (1554)	5
2.5. Karakteristike žanra pikarskog romana koje se javljaju u <i>Lazarillu</i>	5
2.6. Pikarski roman u španjolskoj književnosti nakon <i>Lazarilla</i>	6
2.7. Europski prijevodi i adaptacije španjolskih pikarskih romana u 17. stoljeću	7
2.8. Francuski pikarski roman 18. stoljeća	7
2.9. Povezanost nastanka i transformacije žanra pikarskog romana s rađanjem nove društvene klase	9
2.10. Pikarski roman u 20. stoljeću	10
2.11. Književne preteče žanra pikarskog romana i srodnici lika pikara u hrvatskoj književnosti	14
3. Pikarski žanr u hrvatskoj književnosti	17
3.1. Vjekoslav Majer: <i>Pepić u vremenu i prostoru</i>	17
3.1.1. Epizodičnost romana	17
3.1.2. Lik pikara	19
3.1.2.1. Pepićevi oštroumni komentari	19
3.1.2.2. Pepićeva snalažljivost i borba za opstanak u korumpiranom svijetu	20
3.1.2.3. Pepićevo siromaštvo	22
3.1.2.4. Pepićeva suosjećajnost i sposobnost za emotivne veze	23
3.1.2.5. Pepićeva obitelj	24
3.1.3. Pepićeva neodvojivost od okoline	25
3.1.4. Dekonstrukcija pikarskog žanra	25
3.2. Ivo Brešan: <i>Ptice nebeske</i>	27
3.2.1. O naslovu romana	27
3.2.2. Epizodičnost romana	28
3.2.3. Lik pikara	28
3.2.3.1. Mijenjanje maski	28
3.2.3.2. Obrazovanje, obiteljska i ljubavna situacija likova	30

3.2.3.3. Opstanak Motke i Gica u korumpiranom svijetu	32
3.2.4. Neodvojivost Motke i Gica od okoline	34
3.2.5. Dekonstrukcija pikarskog žanra	35
3.3. Ivo Brešan: <i>Ispovijedi nekarakternog čovjeka</i>	36
3.3.1. Konceptije i misli vodilje glavnog lika pri pripovijedanju	36
3.3.2. Epizodičnost romana	38
3.3.3. Lik pikara	38
3.3.3.1. Obilježnost Fabricijeva života politikom	38
3.3.3.2. Fabricijevi postupci u zaštiti sebe i svojih bližnjih	40
3.3.3.3. Uloga povijesnoga i političkoga u romanu	41
3.3.3.4. Fabricijeva obitelj	45
3.3.4. Fabricijeva neodvojivost od okoline	47
3.3.5. Dekonstrukcija pikarskog žanra i Fabricijev završetak u anonimnosti.....	48
3.4. Sličnosti i razlike analiziranih romana	49
3.5. Literatura	52
Sažetak	53

1. Uvod

U ovom radu bavit ću se hrvatskim pikarskim romanom ponajviše zbog toga što taj žanr dosad nije puno čitan i proučavan u našoj književnoj historiografiji. Dosad se njime najviše bavila Mirna Brkić, koja je obranila doktorsku disertaciju pod naslovom *Pikarski roman u hrvatskoj književnosti*. Na temelju doktorske disertacije objavila je i knjigu *Mudraci iza maske smijeha: povijest, teorija i interpretacija pikarskog žanra u hrvatskoj književnosti*. Ona je prva kod nas sustavno opisala žanr od njegovih početaka do danas, s posebnim osvrtom na hrvatsku pikarsku tradiciju.

U radu opisat ću tri hrvatska pikarska romana: *Pepić u vremenu i prostoru* Vjekoslava Majera (1935/36; 1938) te *Ptice nebeske* (1990) i *Ispovijedi nekarakternog čovjeka* (1996) Ive Brešana.

U prvom poglavlju diplomskog rada opisat ću povijest žanra od početaka do današnjih dana, i to na temelju spomenutog istraživanja Mirne Brkić. Posebno ću se osvrnuti, slijedeći rad, na španjolsku književnost i prvi roman toga žanra, *Lazarillo de Tormes*. Opisat ću karakteristike žanra na temelju toga romana, nakon čega ću opisati i daljnju povijest pikarskog romana. Točnije rečeno, detaljnije ću upoznati s radom Mirne Brkić.

U ostatku rada interpretirat ću tri navedena hrvatska pikarska romana. To ću učiniti induktivnom metodom. Interpretirat ću svaki roman pojedinačno, a nakon toga ću napraviti presjek onoga što sam kao najvažnije karakteristike izdvojio u svakom od tih romana: navest ću koje žanrovske osobine svaki od triju romana ima, a po čemu se razlikuju. Interpretaciju ću provesti kroz tri točke, a to su:

- a) lik pikara;
- b) epizodičnost romana kao važna njegova sastavnica;
- c) neodvojivost lika od okoline u kojoj živi i djeluje.

2. Prikaz prvog dijela knjige *Mudraci iza maske smijeha* Mirne Brkić

2.1. Preteče likova pikara

Kao što navodi Mirna Brkić, preteče likova pikara pojavljuju se već u davnim vremenima antike: lik Momusa izvrgavao je kritici grčke božice i bogove, a kralj David je, bježeći od kralja Šaula, došao do vrata kralja Akiša, koji je držao lude na dvoru, i tu se pravio ludim.¹

U srednjem vijeku luda potiskuje ostale sluge. Shvaćanje lika lude duboko se mijenja u renesansi, a za to je jako važna *Pohvala ludosti* Erazma Rotterdamskog, čime počinje vrijeme morozofa, mudrih luda. Erazmo ludosti daje pozitivna obilježja. Smatrati ludost sastavnim dijelom ljudskog znači dati prednost slobodnu razmišljanju i tome da se kaže istina. No luda istinu uvijek kaže kroz metaforu smijeha, prividno poremećena jer je se tako ne može osuditi. Ona uvijek stoji nasuprot onima koji vladaju i iznosi loše stvari koje postoje na svijetu, što čini i pikaro.²

Umberto Eco u knjizi *Ime ruže* govori o smijehu, i to kao o načinu izokretanja i izvoru sumnje.³

Prema Mihailu Bahtinu, kultura pučkog smijeha suprotstavlja se svećenicima i laicima. Za njega smijeh pokazuje istinu, pri čemu se vidi Freudov utjecaj. Bahtinova ideja je da civilizacijske vrijednosti prije nastaju kroz ispušne ventile nego potiskivanjem.⁴

Pikarova pozicija također je suprotstavljena onima koji su na vlasti, ali zapravo je stvaralačka jer gradi mišljenje oslobođeno kontrola.⁵

Pučku kulturu smijeha Bahtin naziva i karnevalskom. Na karnevalima svi su bili jednaki: i povlašteni i podređeni, no vlast ih je ipak dopuštala jer je znala da su potrebni povremeni otkloni od normi, ispušni ventili koji će jamčiti kasniju sigurnost. Ni svećenici nisu nastojali zabraniti karneval, koji su smatrali lošim i suprotnim kršćanskim vrijednostima, a to su radili iz istog razloga, kako navode i francuski klerici.⁶

¹ (Brkić 2010: 7)

² (Id.: 8)

³ (Id.: 8-9)

⁴ (Id.: 9)

⁵ (Id.: 9)

⁶ (Id.: 9-10)

Svečanosti luda vjerojatno su bile povezane s rimskim Saturnalijama, u kojima se događalo potpuno izokretanje: gospodari bi postali sluge, a sluge gospodari. Karnevalske svečanosti tako su se izrugivale svećenicima, a to im je i bio cilj: obrat vrijednosti, uvođenje slobode, bez ikakve društvene hijerarhije. Karnevali u tom smislu traju i danas.⁷

Luda je imala mnogo sličnosti s likom pikara. Tjelesna deformiranost i mentalna zaostalost nisu nužne karakteristike lude, kako se prije mislilo. Luda je trebala imati posebne vještine zabavljača, koje nije mogao imati svatko. Većina posla lude je improvizacija. Čovjek se iznenadi veličinom podvala nekih spretnih luda, za što su sigurno bile potrebne velike pripreme. Luda je trebala biti psiholog, dobro poznavati ljude. Zbog prevara lude nisu bile kažnjavane. Znale su sve što su ljudi krili i zato su ih se na dvorovima najviše plašili. Zbog sklonosti prema radu mnoge lude su se obogatile.⁸

Pikaro je, izuzev nekoliko primjera, uglavnom muškarac. I lude su uglavnom bili muškarci. To je zato što su se žene svakako tada smatrale drugačijima, stranima i prikazivati ženu u grotesknom svjetlu bila bi neka vrsta optužbe. Drugo objašnjenje je da je to zbog ismijavanja kralja, kojeg je mogao ismijavati samo muškarac.⁹

Dvorske lude nema od 18. st., a prema riječima Mauricea Levera to je zato što se više ne suprotstavlja i ne dovodi u pitanje poredak svijeta. Postaje saveznikom moći.¹⁰

Uloga lude u svijetu igre beznačajna je: njezina slika u taroku (mat) nema brojčane vrijednosti i umjesto nje može se staviti bilo koja druga karta. U alkemiji označava se nulom, a slika najčešće podsjeća na lutajućeg Židova, koji vječno luta bez cilja. Džoker ima gotovo iste osobine kao mat, a to su osobine i pikara: nema određeno mjesto u svijetu, može preuzeti bilo čiju ulogu i stalno propituje vladajući poredak u svijetu.¹¹

2.2. Utjecaj likova luda, obješenjaka i lakrdijaša na razvoj pikarskog romana

Likovi luda iz satirične folklorne književnosti utjecali su na razvoj romana time što su povezani s maskama iz kazališne scene na trgu i time što vječno nose te maske, a ustvari nijedna od tih uloga nije njihova – mogu dobro vidjeti svaku situaciju. Likovi su se u romanu

⁷ (Brkić 2010: 10-11)

⁸ (Id.: 11-13)

⁹ (Id.: 13-14)

¹⁰ (Id.: 14)

¹¹ (Id.: 14-16)

sami promijenili, ali su unijeli promjene i u sam roman. Utjecali su na autora, koji sad razotkriva ono što je uobičajeno – laži i pretvaranja, tajne drugih. Lude također u romanu postaju glavnim likovima. Te se promjene događaju i u pikarskom romanu, u kojemu pikaro prikazuje svijet sa svim njegovim lošim stranama iz pozicije onoga koji tom istom svijetu ne pripada.¹²

2.3. Književne preteče žanra pikarskog romana

Govoreći o prethodnicima pikarskog romana, Mirna Brkić prvo navodi Apulejeve *Metamorfoze*, drugog naziva *Zlatni magarac*. To je roman o Luciju, koji se bavi magijom i slučajno biva pretvoren u magarca te je prisiljen biti među najbjeđnijima. U tom romanu prostor i vrijeme se konkretiziraju, ali glavni lik ostaje izvan svakodnevice. Autorica na ovom mjestu povezuje lik lude i lik magarca: luda je uvijek na glavi nosila pokrivalo ukrašeno magarećim ušima i zvončićima. Položaj magarca dobar je za promatranje tajni svakodnevnog života: pred njim se nitko ne ustručava.¹³

Drugi roman koji autorica navodi su Petronijeve *Satire (Satirikon)*. Glavni lik je Enkilopije, s dna društvene ljestvice, koji putuje iz grada u grad. On prisluškuje privatni život, ali mu ne pripada. Petronije je tako prikazao široku sliku društva u Italiji. Zatim se javlja francuski spjev *Roman o lisca* u kojem je lik lisca lik prevaranta koji kritizira aristokraciju i svećenstvo. Važna su i španjolska djela: epizodična poema *Knjiga o dobroj ljubavi* Juana Ruíza i *Celestina* autora vjerojatno Fernanda de Rojasa, pisana protiv plemićkih sluga, otkada *celestina* postaje sinonim za lik svodnice. U njemačkoj književnosti najpoznatiji je lik Tilla Eulenspiegela, tip domišljatih, putujućih zanatlija. Najpoznatiju verziju napisao je Hermann Bote. Zajednička svim ovim likovima pozicija je "trećeg" u odnosu na svakodnevni život. Oni u njemu nemaju određeno mjesto. Tako je i s likovima pikara i pustolova, ali i sluga. Pikarosi su često upravo u položaju sluga. Slično mjesto imaju i prostitutka, kurtizana, svodnica. Također su u istoj situaciji i likovi pustolova, koji putuju svijetom u potrazi za uspjehom, karijerom, čvrstim mjestom u životu; počinju odozdo i upoznaju se s likovima iz najnižeg sloja društva.¹⁴

¹² (Brkić 2010: 17-18)

¹³ (Id.: 19-20)

¹⁴ (Id.: 21-22)

2.4. Kanonizacija žanra pikarskog romana – *Lazarillo de Tormes* (1554)

Šesnaesto stoljeće u Španjolskoj naziva se "zlatnim vijekom" španjolske književnosti. U to vrijeme bilo je mnogo ratnih podviga, osvajanja, bujalo je viteštvo, veličina. No, s druge strane, bilo je jako puno siromaštva i pobuna. Tada se, uz viteza, pojavljuje i pikaro, koji će isticati prevaru, lupeštvo, cinizam. Javlja se nova vrsta romana – pikarski roman, a prvim se takvim romanom smatra *Lazarillo de Tormes*, čije autorstvo do danas nije utvrđeno. Pikaro označava lopužu, probisvijeta, domišljata čovjeka, koji je zapravo uglavnom simpatičan. *Lazarillo* je malen roman, ali je imao golem uspjeh. Zanimanje za žanr pikarskog romana počelo je sredinom 19. stoljeća, a prvi proučavatelji slažu se da cvjeta kad je društvo u stanju promjene. Autorica citira Bjornsona koji navodi da su proučavatelji tek naknadno grupirali određena djela pod žanr pikarskog romana na temelju nekih sličnosti: to je "epizodična, otvorena naracija u kojoj protagonist iz nižeg sloja društva opstaje zahvaljujući svojoj lukavosti i prilagodljivosti za vrijeme dugog putovanja kroz vrijeme, prostor i korumpirani socijalni milje."¹⁵

2.5. Karakteristike žanra pikarskog romana koje se javljaju u *Lazarillu*

Glavne osobine pikarskog romana pojavljuju se već u *Lazarillu*. Lik Lazarilla mijenjao je gospodare; uspio je tako što se oženio; putovao je Španjolskom, ali i španjolskim društvom koje se u romanu detaljno prikazuje. Autor vjerojatno nije razmišljao o novom žanru. Većina tema u romanu otprije je poznata. No stvorio je mit koji je doživljavao razne varijacije, ali je zadržao karakteristične osobine: glavni lik je nejasna podrijetla, nema obitelji ni doma, mora se brinuti sam za sebe, doživljava grubo otrežnjenje i mora se naučiti sam braniti.¹⁶

U pikarskom romanu uglavnom se pripovijeda u prvom licu ili prevladava perspektiva glavnoga lika, pikara. Kao i u autobiografiji, čitatelj suosjeća s likom i tako lik iz nižeg sloja nije više komičan i možda prvi put postaje junakom ili antijunakom. Sve je ispričano kroz gledište glavnog lika i pikaro u svemu aktivno sudjeluje. Pikarski roman uvijek je epizodičan, a epizode povezuje glavni lik. Dobivamo panoramsku sliku društva kojim se pikaro kreće. *Lazarillo* prikazuje negativne osobine društva i društvenih slojeva, a osobna imena imaju samo članovi njegove obitelji. Događaje u romanu vodi Fortuna, nema uzročno-posljedične veze među njima, ne mogu se predvidjeti i pikaro se u njima mora samo što bolje snaći. Zato

¹⁵ (Brkić 2010: 23-26)

¹⁶ (Id.: 26-28)

je pikarov svijet kaotičan, što je vidljivo i u epizodičnosti romana. Pikaro nije sasvim skitnica i siromah, ali ni statičan junak. Ne može se proučavati neovisno o sredini u kojoj živi i u kojoj mora opstati jer je povezan sa životom i nastajanjem i daje komentar o životu uopće (vidljivo npr. iz naslova *La vida de Lazarillo de Tormes*). Pikaro luta beskonačno, bori se za život, ali ima i razna oružja za borbu, npr. snalažljivost i domišljatost. Spreman je učiti i raditi kompromise, brzo zaboravlja neuspjehe pa se oženi, kao Lazarillo. Dobar je promatrač zbivanja i psiholog. Pikaro ne mijenja društvo niti je kriminalac, nego jednostavno nastoji opstati, riješiti svoje probleme preživljavanja. Usamljen je jer nema osnovne elemente koji mu pružaju sigurnost: obitelj, prijatelje, novac, društveni status. Naučio je ne vjerovati nikome niti se pouzdavati u koga i zato nije sposoban za potpunu ljubav, mada može imati osjećaje i ograničene emotivne veze. Pikaro je obično ili siročić ili potječe iz disfunkcionalne obitelji koju rano napušta i suočava se sa svim lošim što ga u društvu čeka. Prisiljen je brzo učiti i to one lekcije koje su nužne za opstanak u korumpiranom svijetu. U pikarskim romanima pojavljuje se topos *theatrum mundi*, tj. svijet se doživljava pozornicom života. Taj topos prvi je opisao Platon u *Zakonima*, a u renesansi i baroku postaje široko rasprostranjen: prema njemu, čovjek samo igra na pozornici uloge namijenjene od Boga. U pikarskom romanu, likovi shvaćaju da društvo ne prihvaća one koji mu ne pripadaju i zato igraju društvene uloge i nose maske kako bi se uklopili. Pikarski romani moraju se čitati na dva načina: čitatelj mora ući u priču i uživati u pikarovim pustolovinama, ali i pratiti suprotna stajališta, otkriti što se nalazi iza izrečenog, odgonetnuti neizrečeno. Pikarski roman doživio je mnoge transformacije, ali je većina navedenih karakteristika žanra ostala očuvana.¹⁷

2.6. Pikarski roman u španjolskoj književnosti nakon *Lazarilla*

Prvi pikarski roman nakon *Lazarilla* objavljen je skoro pedeset godina kasnije. Bio je to *Guzmán de Alfarache* (1599) Matea Alemána, koji je bio iznimno uspješan, potvrdio pikarski roman cijenjenom književnom formom, a zaslužan je i za oživljavanje *Lazarilla*. Do 1680. pojavila su se bar 34 pikarska romana u španjolskoj književnosti. Pojavila se ženska *pícaro*, par pikara i čak banda lupeža. Prva *pícaro* je *Pícaro Justina* (1605) Francisca de Ubde, a možda je uspješnija *Celestinina kći* (1612) Alonsa Jerónima de Salasa Barbadilla. Jako je poznat i *Marcos de Obregón* (1618) Vicenta Espinela. Posebno mjesto zauzima *Životopis lupeža (Buscón)* (1626) Francisca de Queveda, koji je groteskniji i pesimističniji od ostalih pikarskih romana: u njemu, da bi demaskirao društvene nastranosti, autor ih pridaje

¹⁷ (Brkić 2010: 28-34)

svom glavnom liku. I Cervantes je unosio pikarske elemente u svoja djela. U njegovoj noveli *Riconete i Cortadillo* prvi put javlja se par pikara. U ostatku *Uzoritih novela*, pikarskih elemenata ima i u *Dičnoj sudoperi* i *Razgovoru pasa*. Pikarskih epizoda ima i u proznim djelima *Don Quijoteu* i *Persilesu*. Elemenata ima i u njegovim dramama, najviše u drami *Pedro de Urdemalas*. Posljednji važan roman u španjolskoj književnosti 17. st. bio je roman nepoznatog autora *Život i djelo Estebanilla Gonzálesa, čovjeka dobre volje, opisani od njega samoga* (1646). Lik opisuje vlastiti život i iskustva tijekom Tridesetogodišnjeg rata. Prikazan je kao šaljivac kojemu uspjeh u životu nije važan. To je pikarski roman, ali postaje i knjiga šala, moguća transformacija ovoga žanra.¹⁸

2.7. Europski prijevodi i adaptacije španjolskih pikarskih romana u 17. stoljeću

Prijevod *Lazarilla* na engleski možda je utjecao na prvi pikarski roman u toj književnosti: *Nesretni putnik* Thomasa Nasha (1594). Početkom 17. st. na njemački se prevode *Guzmán* i *Lazarillo*. U Grimmelshausenovu *Simplicijanu* (1699) povijesna pozadina (Tridesetogodišnji rat) također je važna, a njegov lik uzdiže se na društvenoj ljestvici pa se opet vraća u niži sloj društva.¹⁹

2.8. Francuski pikarski roman 18. stoljeća

Najveće promjene u pikarskom romanu bile su u francuskoj književnosti u 18. st. kad A. R. Lesage stvara svoj komični roman. Takvi romani ismijavaju običaje i moral svoga vremena i tadašnji preciozni roman. Prvi francuski pikarski roman bila je *Komična priča o Francionu* Charlesa Sorela (1623) u kojoj se mladi plemić odriče svog aristokratskog identiteta, spreman je preobraziti se u bilo koga i vladajućem moralu i politici suprotstavlja svoj individualizam. Lik ipak nije pravi pikaro jer je plemić, ali autor pomoću pripovijedanja u prvom licu daje liku mogućnost opisivanja i kritiziranja društvenih skupina i kazivanja svojih misli o njima. Francion tako dovodi u pitanje samu bit plemstva, a kritizira i crkvu i religiju, trgovačku i finansijsku buržoaziju, a i obični puk koji smatra zatupljenim. Nudi i pozitivni moral, ideje tipične za libertince. Drugi važan pisac je Paul Scarron i njegov *Komični roman* (1651-1663), u kojem autor ne kritizira društvo, nego poručuje da je sve farsa

¹⁸ (Brkić 2010: 35-37)

¹⁹ (Id.: 38)

i da je u smijehu spas. Bilo je neobično to što piše o kazališnoj družini (tada smatranom moralno sumnjivom) i što se u romanu pojavljuje puno likova.²⁰

Da bismo shvatili razliku između španjolskog i francuskog romana 18. st., potrebno je objasniti neke ključne elemente *Lazarilla*. Lazarillo kaže da bi i ostali činili iste greške kao on da se nađu u sličnoj situaciji. Svijet u kojem živi loš je i sporedni likovi uče Lazarilla da mora biti lukav i snalaziti se. Morat će birati između časti i preživljavanja; oboje ne može imati. Uči kako nositi maske, svakoga promatrati kao neprijatelja i uviđa da lukavi i beskrupulozni ljudi uspijevaju u društvu. Svećenik i njegova ljubavnica koriste se Lazarillom kao zaštitnikom svoje veze, a Lazarillo se ženi ljubavnicom da bi se materijalno osigurao. To čini kao naknadu za sve loše što mu se dotad dogodilo.²¹

Lazarillo odabire položaj na dnu društva kako bi preživio u svijetu koji se tobože pridržava kršćanskih vrijednosti, a ustvari radi drukčije. U španjolskom jeziku samo ime Lazaro povezano je s patnjom i smrću. Ime lika, Lazarillo, povezano je s važnom riječju u romanu: *laceria* (jad, bijeda). Lazar je i biblijski lik prosjaka kojega je Isus uskrsnuo i koji dopijeva u raj.²²

Najveću transformaciju pikarski roman doživljava u francuskoj književnosti. Začetnik francuskog pikarskog romana je Alain René Lesage romanom *Priča o Gilu Blasu Santillanskom*. To je roman u sto dijelova sa svijetom kao pozornicom, a postao je vrelom inspiracije za mnoge komedije i tragedije. Pišući o zbivanjima u Španjolskoj, autor je htio to povezati s francuskim prilikama. Roman su smatrali plagijatom pa je nastao i španjolski prijevod za koji je autor rekao da je vratio Španjolskoj ukradeno djelo. I Voltaire ga je pogrešno smatrao ukradenim, a zapravo je napisan na temelju Sorelovih i Scarronovih komičnih romana te španjolskih pikarskih. Gil Blas napada nemoralnosti društva. Plemenit je, a bez obzira na prilagođavanje korumpiranom društvu, bit će nagrađen dok god ostaje ponizan i pošten. Te vrline pikara novost su u odnosu na očajnička oruđa preživljavanja španjolskih pikara. Lesageu je od plemstva po rođenju važnija plemenitost duha, što nasljeđuje od Sorela, a od Scarrona nasljeđuje sklonost opisivanju kazališnog života i morala glumaca i velik broj likova u romanu. Španjolski roman pesimistično opisuje raspad feudalnog društva, a francuski je roman roman uspinjanja, osamostaljivanja i potvrđivanja. Lesageov junak nije junak u

²⁰ (Brkić 2010: 38-40)

²¹ (Id.: 41-43)

²² (Id.: 43-44)

klasičnom smislu, ali se svojim zaslugama uspinje na društvenoj ljestvici. Sljedeći francuski pikarski roman je *Fatalist Jacques i njegov gospodar* Denisa Diderota (1773, 1796). Ima elemente filozofske rasprave, što je jedna od mogućih transformacija pikarskog žanra. Dva lika putuju, doživljavaju razne zgrade i raspravljaju o slobodi. Jacques je poklonik Spinozine teorije o unaprijed zapisanoj sudbini. Radnja romana nije linearna, a ne saznajemo mnogo ni o prostoru i vremenu romana.²³

2.9. Povezanost nastanka i transformacije žanra pikarskog romana s rađanjem nove društvene klase

Kao i cijela književnost, i pikarski roman veže se uz prostor i vrijeme u kojemu nastaje. Taj žanr cvjeta kad je društvo u stanju promjene. Razvijao se od sredine 16. do sredine 18. stoljeća, u vrijeme rađanja građanske klase i rasta građanskog individualizma. U srednjem vijeku svatko je pripadao određenoj klasi (plemstvo, svećenstvo ili pučani) i trebao je izvršavati obveze društvom zadane. No, u 16. i 17. stoljeću gradovi se naglo razvijaju, ambiciozni pojedinci odlaze u gradove i naglašava se socijalna mobilnost, koja je u suprotnosti sa srednjovjekovnom idejom o nepromjenjivosti društvenog poretka.²⁴

Razvojem tiskarstva knjige postaju važnim dijelom industrije. U Njemačkoj, Francuskoj i Engleskoj porast je čitateljske publike pa pisci djelomično žive od svoga književnog rada. Ta publika čitala je djela koja su sadržavala korisna znanja. Likovi pikarskih romana, koji su uspjeli zahvaljujući vlastitom radu, samilosti i mudrom gospodarenju postali su ideal građanskog sloja i čitatelji su s njima mogli suosjećati.²⁵

U Španjolskoj situacija je bila drukčija. Tu je bilo puno pokrštenih Židova i muslimana, koji su se obogatili i postigli vrlo visoke položaje, plemićke i svećeničke i izazvali zavist osiromašenih "starih kršćana". Paradoks je da se tražila rasna i vjerska čistoća, a upravo među plemstvom, inkvizitorima i svecima bilo je onih koji nisu imali katoličke korijene.²⁶

Neki su obraćenici u književnosti izražavali svoje nezadovoljstvo. Pretpostavlja se da je obraćenik napisao i *Lazarilla* i tako demaskirao društvo. Takvi pisci zapravo su upozoravali

²³ (Brkić 2010: 44-46)

²⁴ (Id.: 47)

²⁵ (Id.: 48)

²⁶ (Id.: 48)

da je španjolsko društvo nedovoljno kršćansko. Neki likovi *Varalice Justine* i *Životopisa lupeža* Židovi su, a podrijetlo junaka *Guzmána* nejasno je. Nije neobično da se neki suvremeni američko-židovski pisci, npr. Saul Bellow u *Doživljajima Augiea Marcha*, koriste obrascem pikarskog romana.²⁷

Autor *Lazarilla* pisao je o odnosu pojedinca i društva u vremenu kad se koncepti viđenja pojedinca preispituju i tako pomogao da se oformi konvencija koju će usvojiti mnogi zapadnoeuropski autori koji obrađuju slične probleme u kojima su se našli španjolski obraćenici: raspadanje tradicionalnog sustava vrijednosti, rast građanske ideologije, problem socijalne mobilnosti i uspjeha u neprijateljskom društvu.²⁸

Likovi engleskih i francuskih pikarskih romana mogli su biti individualci i penjati se na društvenoj ljestvici (među klasama), postati ugledni članovi društva. Te priče mogle su imati sretan kraj. Španjolski likovi, obraćenici i građani uglavnom nisu imali sretan kraj.²⁹

2.10. Pikarski roman u 20. stoljeću

Nakon što je pikarski roman procvao u Francuskoj i Engleskoj u 18. st., nastupa zatišje. Ponovni procvat, posebno u američkoj i njemačkoj književnosti, bio je u 20. st. Rudyard Kipling u *Kimu* (1901) pokazuje još jednu moguću transformaciju žanra: vezu pikarskog romana s krimićem. Glavni lik preživljava sam u Indiji, a uvučen je i u špijunske igre. No žanr doživljava još veće transformacije. Neke glavne osobine zadržao je, a ono što se mijenja je to što moderni pikaro, za razliku od španjolskog lika konformista, želi zadržati osobnu slobodu.³⁰

U 20. st., posebno nakon 2. svjetskog rata, ponovo se otkriva svijest o civilizaciji kao tlačenju: pikarsko je odušak za izražavanje ljudskog otuđenja. Albérès navodi da je stil "moderne pikaresknosti" dominirajući poslijeratni stil. U njemu se izražava zlovolja pojedinca koji je razočaran pred lažljivim svijetom koji je pronašao mir u ogrubjelosti i u društvu se uspinje pomoću intriga. Rađa se roman deklasiranog lutalice s realističnim pustolovinama. Autori pikarskih romana trude se prikazati ljudsku glupost. Burroughs smatra roman Jacka

²⁷ (Brkić 2010: 48-49)

²⁸ (Id.: 49)

²⁹ (Id.: 49-50)

³⁰ (Id.: 51-52)

Kerouaca *Na cesti* važnim za popularnu kulturu; progovorio je o otuđenosti i želji za buntom, mada je to već bilo prisutno i publika je za to znala.³¹

Suvremeni pikarski romani povezuju dvije naizgled suprotne karakteristike u tematskoj strukturi: poticaj mobilnosti, potrebu za sudjelovanjem i sklonost intelektualističkoj introspekciji i preispitivanju svijeta. Neopikarski romani puni su zbivanja, ali čine ih zanimljivim upravo razmišljanja pikara, koja nisu odvojena od radnje. I autori romana vode uzbuđljiv život: Camilo José Cela bavio se mnogim zanimanjima, a dobio je Nobelovu nagradu za književnost. Kerouac je već u devetnaestoj godini prekinuo školovanje jer se htio osloniti na vlastito iskustvo.³²

Pikarska družina u romanu *Tortilla Flat* Johna Steinbecka (1935) želi biti čista od komercijalizma. To je parodija na okrugli stol kralja Arthura, a ima analogije s Cervantesovom novelom *Riconete i Cortadillo*. Dobar primjer neopikarskog trenda lik je i Augiea Marcha iz romana *Pustolovine Augiea Marcha* Saula Bellowa (1953). Odrasta u nesređenoj obitelji (bez oca), odmalena radi i prisiljen je boriti se za goli život. Bellow je izvrsno prikazao ljudsku bijedu. Augie je živio u raznim slojevima društva tako da dobivamo panoramsku sliku toga društva. Glumi razne uloge, ali ne preuzima nijednu do kraja, mada mu ih razni likovi nameću. Najvažniji su mu sloboda i suprotstavljanje, što je glavna osobina suvremenih pikarosa – biti izvan društva, ne podrediti se normama. Bellow je uvijek na strani pojedinca, a društvo je poprište kritičkih opažanja. Okolini je apsurdna potraga lika za sudbinom kad se bar čini da ništa uspješno nije postigao. Lik je i dalje u neizvjesnosti, ali on nema namjeru zauzeti konačnu poziciju u društvu, nije "specijalist". No, roman ne završava padom lika, nego njegovim smijehom neuništivosti života. Pješaci sa sluškinjom koja se također ne miri sa zbiljom. Sa smijehom komentira sluškinju i pita se što je loše u tome što ona ne želi prihvatiti razočaran život. Uspoređuje se s Kolumbom koji je također vjerojatno mislio da je zle sreće, ali je ipak otkrio Ameriku.³³

Roman *Na cesti* Jacka Kerouaca (1957) najvažnije je i najbolje djelo *beat generacije*. Optuživan je za promiskuitet, što ga donekle veže i s prvim pikarskim romanima: i *Lazarillo*

³¹ (Brkić 2010: 52-53)

³² (Id.: 53-54)

³³ (Id.: 54-56)

je bio napadan i cenzuriran. Vidimo da je pikarski roman uvijek izvan sustava, kao i lik pikara.³⁴

No bilo je i drukčijih mišljenja o *beat generaciji*. Gregory Corso kaže da su oni "humana generacija". Oni su izbacili iz sebe iskustvo i sagledali stvari kakvima jesu. Ginsberg je za njih rekao da ne žele raditi za novac ni ubijati, već vjerovati prema svom nahodjenju i javno iznositi istinu. Te osobine poveznica su s likom pikara. Roman *Na cesti* ima autobiografski karakter. Dva glavna lika daju panoramu društva, u poziciji su trećeg, putuju zbog putovanja i nemamo predodžbu da će se putovanje završiti. Jedini smisao postojanja upravo je kretanje. Dean se nije mogao skrasiti na jednom mjestu, odabrali određeno zanimanje ili jednu ženu. Njegova odjeća, inteligencija i kriminalitet nisu se mogli uklopiti u postojeće kalupe. Jurio je po društvu neovisno o svemu, sve dok je žena i hrane. Likovi upoznaju mnoge druge likove i uviđamo da Amerika nije savršena, nego puna nesretnih ljudi. Glavni likovi ne idealiziraju čovjeka, nego kažu da se rodio kao bespomoćno dijete. Za Deana je putovanje potraga za smislom, negacija konvencionalnog, što je najvažnije za razumijevanje *beata*. Dean ima poveznice s mudrim ludama. Kerouac ga, dok hihoće, naziva svetom budalom. Dean i *beat generacija* opozicija su potrošačkom društvu. Tragaju za iskonskim, autentičnim, što je neiskvareno civilizacijom. Takva zemlja za Deana je neoskvrnjeni Meksiko, koji će nazvati "nebom".³⁵

Jedan od neopikarskih romana njemačke književnosti su nedovršene *Ispovijesti varalice Felixa Krulla* Thomasa Manna (1954). Felix je pustolov i antigradčanin. Roman je kritika građanskog društva. Lik igra razne uloge, a prije svega je stvaratelj. On vara samo da dobro obavi ulogu, što primjećuje i Lukács kad navodi da je to varanje "splet života i uloge", "u život prenesena *commedia dell' arte*". Felix, kao i ostali pikarosi, prihvaća razne uloge, ali ne preuzima nijedan identitet do kraja, nego čuva svoju slobodu toliko da čak završava u zatvoru zbog toga.³⁶

Grassov lik Oscar iz *Limenog bubnja* (1959), živeći u nacizmu, iznosi razmišljanja o vremenu prije i poslije rata. Promatra svijet odraslih odozdo, izopćen i otkriva istinu o manama malograđanskog života s kojim se ne poistovjećuje.³⁷

³⁴ (Brkić 2010: 57)

³⁵ (Id.: 57-60)

³⁶ (Id.: 60-61)

³⁷ (Id.: 61)

Lik klauna iz romana *Klaun* Heinricha Bölla (1963) komentira nacističko razdoblje i teror Crkve, ali odlučuje ostati slobodan, siromah, što ga razlikuje od španjolskog pikara koji završava uklapanjem u društvo.³⁸

Neopikarske elemente ima roman *Putovanje nakraj noći* (1932) francuskog pisca, izrazitoga antisemita Louis-Ferdinanda Célinea. Vrijednost djela ipak je bila prepoznata. To je poluautobiografski roman o liječniku koji ide iz Francuske u Afriku i natrag. Većina je osobina pikarskog romana prisutna jer roman unosi vlastite transformacije u žanr. No nevažno je koliko je taj roman fikcija, a koliko autobiografija jer autor kaže da je putovanje potpuno izmišljeno. U romanu nudi se pesimistična slika društva, svijet je ludnica, a u uvodu glavni lik pokušava shvatiti rat. Sebe smatra luđakom, a ljude pokvarenima i nemilosrdnima. Ne želi se identificirati s bezumnim svijetom, a boravak u ludnici njegov je način bijega od tog svijeta.³⁹

Roman *Pascual Duarte i njegovi zločini* (1942) Camila Joséa Cele neopikarski je roman i ima važno mjesto u poslijeratnoj španjolskoj književnosti. Autor je sklon prikazivanju dehumaniziranog svijeta i groteski (to se naziva *tremendisimo*). Iznio je svoje viđenje španjolskog društva. Prepisivač se u napomeni na početku romana ograđuje od djela – navodi da je lik uzor kojeg se treba kloniti. Glavni lik iz zatvora objašnjava da mu je sve u životu namijenila Sudbina; netko jednostavno prolazi loše u životu. On je imao loše djetinjstvo i to se odrazilo u tome što je postao kriminalcem. Svjestan je bijede ljudskoga života.⁴⁰

Glavni lik romana *Dječaci* (1955) talijanskog autora Piera Paola Pasolinija lopov je, prevarant i muška prostitutka. On i njegovi drugovi nemaju nikakvih ciljeva u društvu. Mirna Brkić uspoređuje ih s likom Deana Moriartyja, ali kaže da su još devijantniji, a autor romana vidi ih kao jedine koji su preživjeli industrijalizaciju i modernizaciju. Autorica u istom kontekstu spominje i lik Paola iz romana *Žari Paola* (1955) Vitaliana Brancatija.⁴¹

Prvi srednjoeuropski pikarski roman jesu *Doživljaji dobrog vojnika Švejka* (1921-23) češkog pisca Jaroslava Haška. Lik Švejka ometa napore austrijske vojske u ratu i iz svega pokušava izvući korist za sebe. Od njegova imena nazivi za slične situacije ušle su u češki rječnik. On je spoj raznih osobina tako da čitatelji ne znaju bi li ga smatrali glupanom ili

³⁸ (Brkić 2010: 61-62)

³⁹ (Id.: 62-63)

⁴⁰ (Id.: 63-65)

⁴¹ (Id.: 65-66)

varalicom. Najviše mu odgovara atribut mudre lude. Sam kaže da je čovjek jedino u umobolnici slobodan.⁴²

Ruski pisci Ilj i Petrof, koji su pisali zajedno, napisali su dva satirička romana: *Dvanaest stolica* (1928) i *Zlatno tele* (1931). Glavni lik obaju romana je Ostap Bender, socijalistički "lupež" kroz čija usta autori izriču kritičke istine o društvu svoga vremena, kojim i lik putuje.⁴³

Pikarski roman nije izumro u 17. st., nego je doživio transformacije. Likovi su se socijalizirali, postajali grešnici po slobodnom izboru, pojavila se ženska *pícara*, par pikara, pa je pikaro postao ugledni član društva, a u 20. st. likovi žele ostati slobodni i ne uklopiti se u društvo te, konačno, izbjegavaju konformizam.⁴⁴

2.11. Književne preteče žanra pikarskog romana i srodnici lika pikara u hrvatskoj književnosti

U dugom razdoblju hrvatske književnosti bez romana nalazimo tek dva djela povezana s pikarskim žanrom. Prvo djelo je *Životopis Stanislava Sočivice* (1776), pripovijest Ivana Lovrića na talijanskom jeziku, pridodana Fortisovim zapažanjima o putu po Dalmaciji. To je životopis hajduka i analiza hajdučkog života. Mada istinit, u to vrijeme mnogima je bio zanimljiv pa je bio prevođen i na engleski i njemački, a ime mu se našlo u djelima književnika Charlesa Nodiera.⁴⁵

Drugi lik povezan s pikarosima jest Petrica Kerempuh, koji je Jakob Lovrenčić stvorio u svom djelu *Petrica Kerempuh iliti Čini i življenje čloeka prokšenoga* (1834) na temelju priča o Tillu Eulenspiegelu. To djelo zbirka je raznorodnih pripovjedaka koje povezuje naslovni lik. Dunja Fališevac naziva ga odvetkom pučkog romana. Djelo ima sličnosti s pikarskim romanom: lik luta i ne poštuje društvene norme.⁴⁶

Lovrenčić je sigurno poznao dva lika mudrih luda. Prvi je Matijaš grabancijaš dijak, koji se koristi raznim maskama da društvo kritizira u funkciji piščeva ja. Drugi je Till

⁴² (Brkić 2010: 66-67)

⁴³ (Id.: 67)

⁴⁴ (Id.: 67-68)

⁴⁵ (Id.: 71-72)

⁴⁶ (Id.: 72-73)

Eulenspiegel, koji nije pikaro, ali mu je srodnik i Lovrenčić je pisao na temelju jednog izdanja o tom liku.⁴⁷

Likovi mudrih luda iz europske baštine u hrvatskoj tradiciji su: Ero, Nasredin-hodža i Domišljan. Nasredin-hodža i Eulenspiegel vjerojatno nisu utjecali jedan na drugoga i to dokazuje arhetipsku teoriju – da svaka kultura ima svoju inačicu šaljivca. Nasredin se proširio po svim islamskim zemljama i ušao u hrvatsku kulturu kao dio muslimanskog, bosanskog odvjetka.⁴⁸

O Petrici Kerempuhu u hrvatskoj književnosti piše Denis Peričić i navodi da se taj lik pojavljuje kod mnogih poznatih hrvatskih pisaca: Šenoa, Matoša, Krleže, I. G. Kovačića itd. Šenoa je objavio dvije zbirke pjesama *Šipci iz vrta Petrice Kerempuha*, u kojima se lik ne pojavljuje, ali su pjesme ironične i Šenoa kritizira pjesnike, političare itd. Postojale su i pučke knjižice o Kerempuhu. Matoš je modernizirao Kerempuha, utjecao na Krležu, stavio lik u kontekst srodnih likova u europskoj književnosti (u djelu *Kod kuće, Plač četvrti*). Dragutin Domjanić u igrokazu *Petrica Kerempuh i spametni osel* ismijava srpsku i talijansku vlast. Taj tekst smatra se sponom između Matoša i Krleže. Zagrebački će Teatar marioneta izvesti više predstava s likom Petrice Kerempuha. Slavko Kolar napisao je nekoliko priča o Kerempuhu. Kerempuh se pojavljuje i u dramama Stjepana Draganića, Ante Krmpotića, Mladena Kuzmanovića i Želimira Mesarića te u zbirci priča Slavka Mihalića.⁴⁹

Najpoznatije djelo o Kerempuhu sigurno su Krležine *Balade Petrice Kerempuha* (1936), koje Frangeš naziva najljepšom kajkavskom poezijom. Kerempuh je predstavnik pučke mudrosti, nasljedovatelj likova luda koji su bili glavni oponenti vladajućoj kulturi svećenstva i laika i čiji je smijeh bio nemilosrdna kritika. Kuzmanović navodi da su *Balade* negacija službenih interpretacija hrvatske povijesti.⁵⁰

Lik Petrice Kerempuha opstao je do našeg vremena, prilagođavao se svakom vremenu i društvenom okruženju, ostao je univerzalni komentator kroz smijeh i prividnu lakomislenost. U usmenoj seoskoj tradiciji još žive likovi slični njemu. Jedan takav lik je Marko iz knjige *Markovi kon(a)ci* (2005) Cvitana Milasa. Knjiga je zbirka anegdota koje povezuje glavni lik, a to je autorov suseljanin iz Zmijavaca kod Imotskog, stvarna osoba. Marko je bio polupismen

⁴⁷ (Brkić 2010: 73)

⁴⁸ (Id.: 73-74)

⁴⁹ (Id.: 74-76)

⁵⁰ (Id.: 76-77)

težak, ali domišljat i lukav. Varke bi razradio do u detalje, bio je dobar govornik i psiholog, znao je prozreti svakoga i prilagoditi se situaciji. Volio je zabavu – vino i žene, a nije volio puno raditi te se domišljao kako bi manje radio. Znao je odglumiti svaku ulogu koju je htio; prevare su mu ušle u legendu; oduševljavaju i danas. Mogu se mjeriti s prevarama domišljatih pikara. Kritizirao je sve koji nešto znače, a ipak je bio svagdje omiljen.⁵¹

⁵¹ (Brkić 2010: 78-79)

3. Pikarski žanr u hrvatskoj književnosti

3.1. Vjekoslav Majer: *Pepić u vremenu i prostoru*

Romanom Vjekoslava Majera započinjemo analizu hrvatskih pikarskih romana. To je ujedno i prvi pikarski roman u hrvatskoj književnosti uopće. Mirna Brkić stavlja ga na prvo mjesto u interpretaciji toga žanra. U tekstu navodi: "*Žanr pikarskog romana javlja se u hrvatskoj književnosti tek u 20. st., što ne iznenađuje. Po tome se i hrvatska književnost uklapa u neopikarski trend, renesansu žanra pikarskog romana u 20. st.*"⁵² Krešimir Nemeć navodi malo drukčije: "*Pepić u prostoru i vremenu slijedi neke narativne konvencije pikarskoga romana. (...) No klasični je pícaro spretni prosjak od zanata, lukavi prevarant i obješenjak koji se odlikuje velikom horizontalnom i vertikalnom pokretljivošću. Njegovo lutanje obuhvaća širok prostor i razmjerno dug vremenski period, što mu omogućuje pogled na različite društvene slojeve i ideološke nazore. Majerov Pepić puno je skromnijih dimenzija i ambicija. (...) Ostaje čitavo vrijeme unutar zadanih koordinata jednoga grada i jedne klase – Zagreba i njegove urbane sirotinje.*"⁵³ Prema Krešimiru Nemeću, *Pepiću* nedostaju neke osobine pikarskog romana, npr. lutanje širim prostorom i upoznavanje više društvenih slojeva.

Pepić je objavljen 1935/36. (prvi dio) i 1938. (drugi dio) te integralno 1964. i 1978. pod naslovom *U vrtlogu grada*. Roman je to o Pepiću, gradskom siromahu, koji beskonačno luta zagrebačkim ulicama. Pepiću je jedino važno preživjeti, izboriti se za goli život, važno mu je da ima gdje prespavati i što pojesti. No Pepić nije prosjak niti je zlonamjeran. On uvijek želi pošteno zaraditi, a ne prositi ni krasti. Za život zarađuje pomažući raznim ljudima ako im treba, a za to uvijek dobije novac, mjesto za spavanje ili obrok. Pošten je i osjetljiv na situacije kad ga netko nazove nepoštenim ili ga želi uvući u neke nemoralne radnje. Hodajući s Pepićem, upoznajemo se s mnogim zagrebačkim lokalitetima, uglavnom u centru grada, ali i u drugim dijelovima i s galerijom raznih likova. Vrijeme, naznačeno u naslovu romana, otvoreno je: Pepić luta beskonačno. Ne znamo kad je počeo lutati, a lutanjem i završava roman.

3.1.1. Epizodičnost romana

Roman je napisan u trećem, a ne u prvom licu. Ipak je sve u njemu prikazano kroz pikarovo gledište. Naslov u kojem se nalazi ime lika te se spominju prostor i vrijeme (*Pepić u*

⁵² (Brkić 2010: 81)

⁵³ (Nemeć 2010: 148-149)

vremenu i prostoru) također ostavljaju dojam na čitatelja kao da sam lik pripovijeda događaje iz svoga života. Pisan je kronološki, linearno. To znači da u njemu nema analepsi ni prolepsi, nego se događaji nižu jedan za drugim. U romanu nemamo vremenske koordinate, datume. Ne znamo ni točan vremenski okvir radnje romana. Postoje tek priložne oznake vremena, točke u vremenu i sl., npr. "uveče", "sedam i pol navečer", "rano prijepodne" itd. *Pepiću* je svojstvena otvorenost, karakteristična za pikarski roman kad je u pitanju kvantitet. Tako Krešimir Nemeć navodi: "*Roman je, »prema gore« doista neomeđen jer nema, načelno, ograničenja njegove duljine. Nisu rijetki romani, osobito u razdoblju baroka, i od nekoliko tisuća stranica.*"⁵⁴ Isto tako, Milivoj Solar ističe: "*Široke mogućnosti koje u sebi nosi proza kao način izražavanja, sloboda u kompoziciji i mogućnost uvođenja neknjiževne građe, te kritički odnos prema tradiciji, doveli su do toga da se roman razvija nakon Don Quijotea u raznim pravcima (...)*".⁵⁵ Uistinu, roman je jako slobodan što se tiče dužine. Naravno da postoje zaokruženi romani, oni koji imaju klasičan početak i završetak radnje, "dovršeni su", ali nije neobično da postoje i epizodični romani, oni koji imaju puno epizoda i koji ne moraju nužno biti završeni, u klasičnom smislu. U takvim romanima epizoda više ili manje ne mijenja ništa; mogu se izostaviti pojedine epizode bez velikoga utjecaja na tijek i završetak radnje. Takvi su umnogome upravo pustolovni i pikarski romani. Pikarski romani su zapravo varijanta pustolovnoga. *Pepić* ima jako puno epizoda. To primjećuje i Krsto Špoljar: "*Roman o Pepiću i njegovim zagrebačkim pustolovinama, u koje ulazi oboružan svojom naivnošću i običnom fakinskom praćkom, mogao je sadržavati i stotinjak stranica manje, a isto toliko više, a da nam autor ne bi Pepićeve tipološke oznake ni dopunio ni promijenio*".⁵⁶ Navest ćemo samo neke *Pepićeve* doživljaje: svjedočio je tjeranju sluškinje iz kuće, prosljeđivao je tuđa ljubavna pisma, sanjao razne snove i prodavao ih, pogreškom dobio udarce kamenjem, spašavao je trafikantičin brak, gađao praćkom muškarca koji je vrijeđao njegovu majku, šmrcao lažni kokain, slušao lažne ratne doživljaje prijatelja Joška, prisluškiavao učeni razgovor o glazbi, čak na kratko vrijeme postao direktorom muzeja itd. *Pepić* je takav da ne može dugo ostate na jednome mjestu, što je ujedno i uvjet za epizodičnost romana. Nakon što je proveo noć i jutro kod svoje potencijalne žene (Fančike) i nakon razmišljanja o tome bi li kod nje i njezine majke ostao ili ne, odlučuje ih napustiti. Evo kako se opisuje odlazak: "*Začas je već brzim koracima odmicao cestom. U udovima osjećao je veliku lakoću, kao zvjerk koja joj je*

⁵⁴ (Nemeć 1999: 9)

⁵⁵ (Solar 1977: 168)

⁵⁶ (Špoljar 2009: 100)

*uspjelo iz lijepo uređenog zvjerinjaka pobjeći u neurednu, divlju, ali punu slobode prirodu.*⁵⁷ Na drugom mjestu eksplicitno se opisuje lutanje, opet iz Pepićeve perspektive: *"Noge su ga već boljele od pješačenja, i njemu se učini da on već tako čitav svoj život pješači, ah, ne samo čitav svoj život, već kao da tisuće i tisuće godina prolazi zemljom poderanih potplata, dok mu prazan želudac kruli, a za vrat kiša teče."*⁵⁸ Osim što Pepić ima mnogo epizoda, ni na samom kraju nije završen, nego ostaje otvorenim; ostavlja mogućnosti za dalju imaginaciju. Nakon što ga stanodavac verbalno napadne, Pepić ga napušta. Roman završava na sljedeći način: *"I začas stane, obriše s oka nešto kao suzu i tiho šapne: – Tako. Sad sam opet ništica. A bio sam direktor. Direktor sam bio. – I umornim, sporim koracima stane se uspinjati na Gornji grad."*⁵⁹ Roman, dakle, nema klasičnog završetka s raspletom radnje.

3.1.2. Lik pikara

3.1.2.1. Pepićevi oštroumni komentari

Naveli smo već neke epizode iz Pepićeva života. Pepić luta i susreće se s raznim osobama: siromasima, nesretno zaljubljenima, prevarenim ženama, ljudima s neobičnim idejama itd. Lutajući, komentira život (*vida*) oko sebe⁶⁰. Njegovi komentari često su oštroumni, što je neobično za lik iz najnižeg sloja. Iza maske siromaha krije se ustvari dobar poznavatelj društva i psiholog. Tome su ga naučile životne prilike u kojima se našao. Uočavamo sličnosti s dvorskom ludom, koja je bila mudra i izricala istinite komentare, ali je zbog opozicije vladajućem poretku (govorila je ono što kraljevi nisu htjeli čuti) nisu smatrali ozbiljnom niti su smatrali da joj je mjesto u ozbiljnom društvu. Npr. Maurice Lever navodi legendu o kralju Salomonu i njegovoj ludi Marcolpheu: *"Ne samo da je Marcolphe na sve odgovarao najslobodnije i najduhovitije već je on, seljak, bezazlenik, uboga luda, uspio zbuniti najmudrijega među kraljevima. Uznemiren s tolike smionosti, Salamon ga protjera. – Laž koja laska sviđa se kralju – uzdahne Marcolphe povlačeći se – ali istina što blješti zbunjuje i ranjava čak i najmudrije."*⁶¹ Navodimo Pepićev komentar na sitničarove postupke: *"Na cesti razmota omot s kruhom i počne ga jesti, srdeći se na sitničara. Kako je samo fin bio s njim, dok je mislio da će od njega saznati što mu treba. A kad je vidio da mu on ne može koristiti, ohladnio je naglo i načinio se kao da njega, Pepića, više i nema u dućanu. Da, takvi*

⁵⁷ (Majer 1978: 35)

⁵⁸ (Id.: 82)

⁵⁹ (Id.: 287)

⁶⁰ Usp. str. 6.

⁶¹ (Lever 1986: 82)

su ljudi. Dok te trebaju, mazit će te kao malo dijete, najmanju vlas će ti pomno skidati s kaputa i na prozoru će glasno pljeskati u ruke i plašiti vrapce, da te ne bi možda smeli u mislima. Ali kad te više ne trebaju, mirno će gledati kako ideš u propast, i još će ti ljubazno reći: – Izvolite se ovdje srušiti u grabu, za ovo mjesto možemo jamčiti da ćete si tu skrhati vrat".⁶²

3.1.2.2. Pepićeva snalažljivost i borba za opstanak u korumpiranom svijetu

Svijet u kojem Pepić živi korumpiran je i on se u njemu mora boriti za opstanak. To je naučio već na početku romana, kad je nevino optužen za štetu u lokalnu:

"– Nisam to ja učinio. Boga mi, nisam. Pa zašto bi. Pa vi ste mi pomogli.

– Maaaarš! – zaviče resko krčmar i počne sukati rukave.

Pepić je zbunjeno gledao goste i, pokunjivši se i duboko sagnuvši glavu, otišao iz lokala. Krčmar je za njim bučno zalupio vrata, tako da je zvonce na njima počelo glasno da jadikuje, i trebalo je nekoliko časaka da se smiri. Krčmar poviče i zvoncu na vratima: Kuš!, pođe do šanka, natoči špricer da se malo oporavi od uzrujavanja."⁶³

U drugoj situaciji, kad su ga htjeli gađati kamenjem misleći da je on netko drugi, on se jedva izvukao od napadača: *"Eto, čovjek i ne zna kako može nenadano izgubiti glavu ni kriv ni dužan. Dirao je u nekakvu djevojku – rekao je onaj iz mraka. Dakle netko drugi uživao je s tom djevojkom, a on, koji nije od nje imao ništa i niti je ne pozna, skoro je odnio razbitu glavu. Ali glavno je da je sve dobro prošlo."⁶⁴* Na kraju prvog dijela romana Pepić se uspješno brani od muškarca koji mu je vrijeđao pokojnu majku. Prijeti mu praćkom i prisiljava ga da se ispriča. Muškarac je vidno poražen: *"I tako je slabi, potlačeni David s praćkom pobijedio i u prah oborio surovog, preuzetnog Golijata, koji je pipajući još uvijek svoju stražnjicu, polagano i sav crven, ulazio u krčmu."⁶⁵* Pepiću prilično bizarno djeluje poziv nekoga muškarca da mu pomogne u provali:

⁶² (Majer 1978: 59)

⁶³ (Id.: 11)

⁶⁴ (Id.: 85)

⁶⁵ (Id.: 143)

"– Slušaj, ti meni izgledaš pošten čovjek, ti bi mi lijepo mogao pomagati kod provale koju ovih dana spremam. Znam u Frankopanskoj ulici jedan dućan, u koji se može doći iz podruma. Hoćeš li?"

Pepić se sav uzrujao, pa je srdito bacio čik u tamu i rekao:

*– Ja, kako sam živ, nisam nikome što ukrao. Kako to ti meni veliš da izgledam pošten čovjek, a zoveš me da odemo u krađu."*⁶⁶

Pepić je vrlo snalažljiv. Kad treba, on će se uvijek dosjetiti kako riješiti situaciju. Kad ga trafikantica pošalje ženi s kojom je muž vara, on govori toj ženi:

"– A osim toga moram vas upozoriti da gospođa ima za ormarom flašu s otrovom. Ako izvadi čep iz te flaše, pa malo toga štrcne po vama, možete izgubiti vid.

*– Zaboga – zavikne gospođica – ona će Mateku to sasuti u oči. O majko moja, što sam doživjela. Što ću sada?"*⁶⁷

Također se Pepić dobro snalazi u već spomenutoj situaciji s muškarcem koji mu vrijeđa majku. Da bi opstao među raznim ljudima, koji od njega traže razne usluge, mora im se prilagođavati, mijenjati maske. Pepić ne pripada nijednome sloju, dijelu društva, a istovremeno pripada svima. Nekoliko puta se navodi da je doslovno glumio i nosio maske samo da zaradi za život, npr. *"Nije on skitnica i ne traži milostinje. On traži posla. Nije izučio nikakav zanat, ali primit će svakakav posao. Eto, lani je puna dva mjeseca, obučen u Indijanca, skakao pred seljacima na sajmu, i mahao sjekirom nad glavom i tulio iz sve snage, tako da mu je uveče glas bio već posve hrapav."*⁶⁸ Ili, u razgovoru s Fančikom: *"Pepić joj je odgovorio, da on nije nikakav kino-glumac, tek jednom, kad je pomagao podizati cirkusku šatru, zamjenjivao je benavog Augusta, koji se u obližnjoj kavanici tako zadubao u partiju karata, da je zaboravio da je cirkus već davno počeo. Oličili mu lice, mnogo ga presvlačiti nije trebalo, jer mu je odijelo, koje je već bilo dosta otrcano, bilo vrlo prikladno za tu svrhu, tek na glavu mu nabili vapnom poštrcani polucilindar, s kojega se veselo vijorilo dugo puranovo pero."*⁶⁹ Tko je August, govori nam Maurice Lever: *"Taj vječni dijalog između bijeloga klauna i Augusta, jednoga ozbiljnoga a drugoga podrugljivoga, upućuje nas na*

⁶⁶ (Majer 1978: 165-66)

⁶⁷ (Id.: 131)

⁶⁸ (Id.: 13)

⁶⁹ (Id.: 31)

arhetipski i antitetički par kakva predstavljaju kralj i njegova luda, naime moć i poruga. Antitetički ali organski, neodvojiv kao lice i naličje medalje."⁷⁰ Njegov sukob s muškarcem koji mu je vrijeđao majku opisan je na sljedeći način: "Gosti, nagurani na vratima, počeli se tresti od smijeha, pa je sve to sličilo na cirkus, u kome su Pepić i ljudeskara predstavljači, a gosti, nagurani na vratima, do kojih su vodile tri-četiri stepenice, kao da su publika cirkusa."⁷¹ Pikarovi (Pepićevi) doživljaji doslovno se uspoređuju s cirkusom, predstavom. Jednako tako možemo ih usporediti s ludom i kraljem: luda se izruguje moćniku. Malo kasnije dva lika uspoređena su s Davidom i Golijatom.⁷²

3.1.2.3. Pepićevo siromaštvo

Igrao je razne uloge samo da zaradi i preživi. Pepić je siromah i luta tražeći posao. Više puta se naglašava Pepićevo siromaštvo ili se u slobodnom neupravnom govoru opisuju siromaštvo općenito. Npr. Fančika govori Pepiću o predavljanju u cirkusu: "Ali siromah si, pa ti je to bilo potrebno."⁷³ Neka od Pepićevih razmišljanja o siromasima su:

*"Pa iako je on siromah i teško živi, ali ima mirnu savjest, jer zna da nikome ne kopa jamu pod stolcem i nikome ne misli navaljati kamenje na njegov put."*⁷⁴;

*"O, nitko ne čeka s tolikom radošću sunce kao siromah. Iako mu ono ne donese bogzna šta, ali mu se ipak raduje, jer ono se ne sakriva pred njim i toplo ga grije, pa i ako u prnjama hoda."*⁷⁵;

*"Siromašni žive od mušica velike gospode."*⁷⁶

Roman je, ukratko, mala studija o siromaštvu. Istom muškarcu koji mu vrijeđa majku, Pepić govori: "– Dobro je bilo. Ja sam vas htio naučiti da se nikome ne smije mati vrijeđati, makar bio i siromah."⁷⁷ Pepić samo želi pojesti svoj kruh. Neka od njegovih razmišljanja o kruhu su:

⁷⁰ (Lever 1986: 105)

⁷¹ (Majer 1978: 141)

⁷² V. bilješku 65.

⁷³ (Majer 1978: 32)

⁷⁴ (Id.: 60)

⁷⁵ (Id.: 80)

⁷⁶ (Id.: 285)

⁷⁷ (Id.: 143)

*"I uvijek kad on lomi kruh, iskrasne pred njim Biblija, pa stari proroci, koji su vječno imali svijetla čela. Krist kako u bijeloj haljini ide kroz žito, posljednja večera, i tako je za njega jedenje kruha neka sveta stvar, kao neko bogoslužje."*⁷⁸;

*"Žena ima toliko, i previše ih ima na svijetu, samo je kruha premalo."*⁷⁹

Krešimir Nemeć Pepića svrstava među najniže likove po moći djelovanja; u njihovu životu ne događa se ništa značajno: *"To više nisu ni ljudi »poput nas«, dakle junaci niskomimetskog modusa, nego su nam često inferiorni i po inteligenciji i po moći pa pripadaju već zapravo ironijskom modusu. Oni nisu samo deheroizirani i lišeni bilo kakve patetike, nego i umanjeni upravo do beznačajnosti i nevidljivosti. Npr. Pepićeve pikareskne »aventure« u neherojskoj svakidašnjici svode se, u krajnjoj liniji, samo na jelo i spavanje: izvan tih aktivnosti, izvan toga »trošenja« običnosti, i nema drugih spomena vrijednih životnih sadržaja."*⁸⁰

3.1.2.4. Pepićeva suosjećajnost i sposobnost za emotivne veze

Pepić suosjeća s ljudima, smeta mu svaka nepravda na svijetu. Oprimjereno spomenutom epizodom s trafikanticom: *"Eto, njemu se smilila tužna, crna trafikantica, ali mu se smilila i zaplakana, plavokosa gospođica. On bi najradije smirio sve ljude i svima dao pravo, a to je tako teško kao kad bi htio sve ljude, sve zvijeri i sve kukce skupiti na jednom mjestu i reći im neka lijepo u slozi žive. Ali hvala bogu što je sve dosta dobro prošlo i što je on za te novce, koje će dobiti, obavio svoj posao."*⁸¹ No suosjećanje je uglavnom kratkotrajno, Pepić nema vremena za dulje veze, on već mora ići dalje. Život ga je naučio da ne vjeruje ljudima. Odbija povjerovati da mu Fančika, koja mu je pomogla, želi dobro: *"Ne drži ona tebe čovjekom. Ti si njoj neka čudna ptica, pa te treba sebi za šalu. Ne vjeruj ženama. Pametnije su one od sviju knjiga, pa zato i idu manje u škole nego muškarci. One to već same od sebe imaju u glavi. Pepić, bježi odovud. Sad će još na tebe navući tu nesretnu pidžamu, pa ćeš izgledati kao maškara, koja na pokladni utorak trči ulicom i prasećim mjehurom udara po ljudima."*⁸² To potvrđuje i ovim svojim razmišljanjem: *"Da ga Fančika zaista voli, ne bi je*

⁷⁸ (Majer 1978: 15)

⁷⁹ (Id.: 15)

⁸⁰ (Nemeć 1998: 116-117)

⁸¹ (Majer 1978: 133)

⁸² (Id.: 32-33)

*smetalo, ako on pod pazuhom po znoju smrdi. U velikoj ljubavi činilo bi joj se da to mirišu ruže.*⁸³

3.1.2.5. Pepićeva obitelj

Pepić nema obitelji. On besciljno luta gradom bez ikoga svoga. Nekoliko puta sjetio se majke i ti trenuci za njega bili su jako emotivni. Npr. jednom je sanjao da je dobio novo odijelo, zlatni sat i novac. Nepoznati mladić rekao je da mu je to poklon od njegove pokojne majke, koja je štedjela za njega iako nije uvijek bio dobar prema njoj:

"Mladić, vrlo ozbiljno:

– Da, tvoja je majka umrla, ali u ovom odijelu koje sad nosiš, u cipelama, šeširu, u uri ostala je živa njezina ljubav. Pa i u onih šest rubaca, koje otprije imaš, žive još njeni prsti. Uveče, kad bi došla kući umorna od dvorbe i pranja, išla je još prati te rupce, smiješila se blago i zijevala.

Pepić udari u plač:

*– O mamice moja, ja sam tu, sada sam pametniji, pa ću ti pomoći. Ja...*⁸⁴

U nekom drugom trenutku, ovaj put pred sam san, Pepić će se sjetiti majke: *"I posve nehotice rekne poluglasno: »Mama«, i rukom obriše suzne oči. On leži tu u posve stranom stanu, osamljen, bez ikoga svoga, a na Mirogoju spava već mnogo godina spokojno njegova mama, koja je konačno našla svoj mir, dok on, njen Pepić, luta i posrće po svijetu, i bogzna što će još sve od njega biti. Ali dobro zna: tek kad ga metnu u zemlju, tek onda će spokojno spavati i imati svoj mir. Mama i sin ležat će mirno na Mirogoju, i nikakve brige neće ih više trti. Bit će zadovoljni da ih ljudi više ne diraju.*⁸⁵ Pretkraj romana, kad postaje direktorom muzeja i misli da će imati osigurano mjesto stanovanja, s radošću se ponovno sjeća majke: *"Još sam nije mogao pravo vjerovati da će odsada dnevno ovako spavati i uvijek imati jesti. E, da ga sada pokojna mama vidi. Kako bi se radovala.*⁸⁶ Pepić ima uspomene vezane i za oca. Kad mu je prijatelj rekao da se trebao ispričati nekom čovjeku, odgovorio je: *"– Nemoj ti tako, dragi Kozjak, kod mene kod kuće nije nitko govorio pardon, i moj otac je uvijek govorio*

⁸³ (Majer 1978: 33)

⁸⁴ (Id.: 70-71)

⁸⁵ (Id.: 135-36)

⁸⁶ (Id.: 284)

da ni s nama nema nitko pardona, pa zašto da se mi drugima ispričavamo."⁸⁷ Drugom prilikom sanja: *"No naskoro se stao smiješiti, jer je sanjao da sjedi na nekoj livadi, koja je sva bila puna sunca, a nedaleko njega tekao je potok, na kojemu su bili sami mlinovi, ali maleni mlinovi, kakve mu je otac davno pravio, kad je još kao dječak išao s njim na izlet.*"⁸⁸ Pepić nema ni vlastite obitelji, tj. žene ni djece. Samo je jednom imao priliku imati ženu, ali je napušta jer ne vjeruje ljudima i ne može se vezati na duže vrijeme (već opisana epizoda s Fančikom).

3.1.3. Pepićeva neodvojivost od okoline

Pepića ne možemo promatrati odvojeno od okoline u kojoj se nalazi. Iako joj ne pripada i ne poistovjećuje se s njom, ona ga oblikuje i on se u sukobu s njom ostvaruje. Pepić se prilagođava situaciji: pomoći će i nesretnoj, prevarenoj trafikantici, ali i grubom muškarcu koji šalje ljubavna pisma djevojci, mada zna da će ona najuriti svakoga tko joj donese takvo pismo – isto tako i Pepića. U Pepićevu dodiru s okolinom, uočavamo mnoge njegove osobine, od kojih smo većinu naveli: sposobnost suosjećanja i sućuti, spremnost na rad i pomoć kad treba zaraditi za kruh i snalažljivost također kada je to potrebno.

3.1.4. Dekonstrukcija pikarskog žanra

Iako se pikarski roman smatra podvrstom pustolovnoga romana zbog doživljaja i nizanja epizoda kroz koje glavni lik prolazi, ipak *Pepić* ne možemo smatrati pustolovnim niti komičnim. Razlog leži u tome što je Pepić usamljeni siromah kojemu je najvažnije preživjeti. Pepić nije tip lika kakvi će to kasnije biti Motka i Gic u romanu *Ptice nebeske*. Motka i Gic stalno su u nekim akcijama, uglavnom uživaju u njima, sami traže nevolje i sami se iz njih izvlače. Pepić je miroljubiv lik, svima samo želi pomoći. On je jako usamljen i tužan. Konceptija žanra kao komičnoga i pustolovnoga poljuljana je dodatno u sceni kad se Pepić napije i iznova plaćući zaziva majku:

"Tužno i izgubljeno je njegovo pjevanje odjekivalo u hladnoj i tihoj noći. S tvrdokornošću pijana čovjeka pjevao je Pepić tu pjesmu jedno deset puta za redom, a onda ustane sa štednjaka, pa kako mu je već postajalo studeno, stane u krugu oko njega koračati sve brže i brže, pa mu se kod tog hodanja i od vina zavrtjelo u glavi, tako da je skoro pao. Onda opet sjedne na štednjak i najednom udari u plač i kukanje:

⁸⁷ (Majer 1978: 148)

⁸⁸ (Id.: 191)

– Mama, mama, ti si bila moja zvijezda u životu. Moja zvijezda!

Pepić se zagrcavao od plača i rukavom brisao suzne oči.

– Nema sad više mame. Mama! Maaaama!! – stao je glasno zvati u noć, a suze su mu sve jače licem tekle. Plakao je još neko vrijeme, a onda se smirio na štednjaku, glava mu je sve dublje padala na prsa i već je počeo glasno disati, san ga je već počeo hvatati, i on bi sigurno bio usnuo, no nagnuo se prejako i pao sa štednjaka na koljena u blato. To ga je osvijestilo i on polako ustane, pa stane trti oči.'⁸⁹

⁸⁹ (Majer 1978: 239-240)

3.2. Ivo Brešan: *Ptice nebeske*

Roman *Ptice nebeske* objavljen je 1990. godine u biblioteci *hit* izdavačke kuće *Znanje*. Sastoji se od šest cjelina: *Udavača*, *Čarobna sprava*, *Sveti Franjo Asiški*, *Pukovnik Crnih košulja*, *Pomahnitali grad* i *Prst sudbine*, koje se opet dijele na poglavlja. Glavni likovi su Motka i Gic, čije živote, pustolovine i varke pratimo od njihove mladosti (tridesetih godina života) do šezdesetih godina. Ovih šest cjelina šest je epizoda u životu Motke i Gica, a njih dvojica su snalažljivi par pikara: uživaju u ljepotama svojih akcija, a gotovo uvijek bivaju otkriveni i moraju spašavati živu glavu. No to ih ne sprečava da se upuštaju u nove akcije. Podnaslov romana *Pikarski roman* dobro opisuje ovako strukturiran roman.

3.2.1. O naslovu romana

Roman nije ispričovijedan u prvom, nego u trećem licu, ali njegov naslov *Ptice nebeske* upućuje na glavne likove i na to da se pripovijeda o njihovom životu. Taj izraz javlja se na početku romana, kad se glavni likovi, Motka i Gic, upoznaju i kad dogovaraju svoj posao, a uvodi ga Motka: "*Znaš kako stoji u Evanđelju – poučno će Motka. – Pogledajte ptice nebeske! Niti siju niti žanju, a hrani ih otac njihov nebeski.*"⁹⁰

Motka do kraja romana zagovara način života poput "ptica nebeskih" i zato taj izraz ponavlja još nekoliko puta u romanu. Navodimo još nekoliko primjera:

"*Kako ti, Gic, još ništa nisi sa mnom naučio! Koliko sam ti puta rekao da smo mi ptice nebeske, koje niti siju niti žanju, a hrani ih otac njihov nebeski. Ovo nam je sam otac naš nebeski turnuo u ruke. Prema tome, trebamo se ovim hraniti bez sjetve i žetve, kao što nam on, očito, zapovijeda.*"⁹¹;

"*Vidite li, barba, ove ptice nebeske? One ništa nemaju nego samo sposobnost da lete i da nađu ono što im priroda sama nudi. Dakle, Bog se brine o njima. Tako vam je i s nama... Do viđenja i hvala vam na svemu!*"⁹²;

"*U osnovi, držali smo se Isusove zapovijedi: »Živite kao ptice nebeske! One niti siju niti žanju, a hrani ih otac njihov nebeski.«*"⁹³

⁹⁰ (Brešan 1990: 21)

⁹¹ (Id.: 89-90)

⁹² (Id.: 262)

⁹³ (Id.: 392)

Zanimljivo je da se na jednom mjestu spominje samo Otac nebeski, bez ptica: "–
Slušaj, Gic, stari druže! Bili smo i u gorim situacijama pa smo se izvukli. Imam neki osjećaj da ćemo i sada. Lezi i naspavaj se, i pouzdaj se u Oca našeg nebeskog."⁹⁴

3.2.2. Epizodičnost romana

I u ovom romanu prevladava gledište glavnog lika. Tako na početku petog poglavlja prvog dijela (*Udavača*) imamo slobodni neupravni govor: "*Jedne noći Motka nikako nije mogao zaspati. Po glavi su mu se motale svakojake misli. Dani odmiču, gazda Marko sve nešto odugovlači s vjenčanjem, a time se sve više povećava mogućnost da se pojavi pravi John Kustić.*"⁹⁵ Roman prati kronologiju života dvaju glavnih likova, pikara Motke i Gica, od njihovih srednjih godina do starosti. Linearno pratimo epizode iz života likova, njihove pustolovine. Na početku petog dijela, *Pomahnitali grad*, pripovjedač preskače razdoblje od dvadesetak godina i likovi su već pedesetogodišnjaci. To nije neobično za pikarski roman ako znamo da je u njemu veći naglasak na epizodi, nego na vremenu kad se dogodila. I pored toga, u nekim romanima imamo točno određene vremenske koordinate, koje su za taj roman važne, dok u drugima, npr. ovome, ne moraju biti najvažnije. Za razliku od *Pepića*, u kojemu točno vrijeme uopće nije važno i kasnijih *Ispovijedi nekarakternog čovjeka* u kojima godine postaju važan element za razumijevanje romana, *Ptice nebeske* su negdje između tih dvaju romana: na početku se spominje 1938. godina i glavni likovi imaju tridesetak godina, a kasnije se radnja događa krajem 50-ih i likovi imaju preko pedeset godina. No, vrijeme radnje i dob likova nisu važni za svaku epizodu romana. O vezi među događajima u životu pikara u ovom romanu, Mirna Brkić ističe: "*Kako je za pikarske romane tipično da splet slučajnosti upravlja zbivanjima, ni u tom djelu ne postoji uzročno-posljedična veza među događajima jer pikarski je svijet u biti kaotičan.*"⁹⁶

3.2.3. Lik pikara

3.2.3.1. Mijenjanje maski

Motka i Gic lutaju na širokom prostoru. *Udavača* se događa u Drnišu, *Čarobna sprava* uglavnom u Slavoniji, a djelomično u Gospiću i Zagrebu, *Sveti Franjo Asiški* u selima na granici Bosne i Hercegovine i Dalmacije, *Pukovnik Crnih košulja* u Skradinu i okolici, *Pomahnitali grad* u Biogradu na Moru i djelomično u Zagrebu, a *Prst sudbine* u Zagrebu.

⁹⁴ (Brešan 1990: 226)

⁹⁵ (Id.: 41)

⁹⁶ (Brkić 2008b: 733)

Likovi se ne mogu zadržati na jednome mjestu nego žele isprobati svoje vještine obmanjivanja na što više mjesta. Zato su spremni prilagođavati se i mijenjati maske. Već u prvom poglavlju, uoči Motkina odlaska u Drniš, imamo opis njegova prerušavanja: *"Nakon što je ponovo utazió žeđ na potoku i odleškario u hladovini, Motka počne s neobičnim pripremama. Najprije iz kofera izvadi kompletan pribor za brijanje: ogledalo, sapun, kist i britvu, i objesivši ogledalo na stablo, stane se brijati. Kad je s tim bio gotov, opere u potoku kosu, začeslja je i namaže briljantinom, tako da mu je čitava glava sinula u punom džentlmenskom sjaju. (...)"*⁹⁷

Uskoro će se on uspješno pretvarati pred lokalnim bogatašem Žilićem:

"– Čekajte malo, gospodine... Mogu li barem znati kome dugujem zahvalnost?"

*– Ja nisam odavde, mister – reče Motka kao malo kolebajući se. – Došao sam izdaleka... iz Emerika... Zovem se John Kustić."*⁹⁸

Uspješno se pretvara da je on onaj koga je Žilić odabrao za svog budućeg zeta, a to čini improvizacijom lošega hrvatskog. Takva će se praksa nastaviti i u ostalim njihovim pothvatima: u trećem dijelu Motka će se pretvarati da je franjevac, a Gic da je osoba koju je Motka izliječio; u četvrtom da je pukovnik, a Gic njegov posilni; u petom da je redatelj, a Gic glavni snimatelj; napokon će u šestom njih dvojica biti inspektori. Jako su dosjetljivi i snalažljivi, posebno Motka. Kad vidi da su u neprilici, upotrijebit će sve svoje sposobnosti da izvuče sebe i Gica iz novonastale situacije. Npr. kad nasluti da bi Žilić mogao otkriti da su prevaranti, odlučuje gospođi Žilić i Anici, kćeri bračnog para Žilić, priznati da nije Kustić, ali im prodaje drugu priču: pretvara se da je susjed pravih Kustića i da je Kustić ustvari prevarant: *"– Na ovo sam se odlučio tek onda kad sam shvatio da se radi o prevari... da će jedna prekrasna djevojka stradati, a njeni roditelji da će biti opljačkani. (...) Petar Kustić nije uopće to što vi mislite o njemu. On je vlasnik jedne trgovine mješovitom robom, koja je stalno na rubu propasti."*⁹⁹ Istu ulogu igra i pred pravim Johnom Kustićem kada mu govori: *"– Oprosti, Johnny, ali ovom igrom zaista više ništa ne možeš promijeniti. Ja znam... možda se nisam ponio fer prema tebi. Ti si mi pokazao Aničine slike i ja sam se tako u nju zaljubio... Ali šta mogu, ljubav je u ovom slučaju bila jača. Priznajem, nije pošteno, ali i ti bi se sad*

⁹⁷ (Brešan 1990: 12)

⁹⁸ (Id.: 25)

⁹⁹ (Id.: 58)

morao pomiriti sa situacijom."¹⁰⁰ Kad u četvrtom dijelu pokušavaju razgovorom s njime, nakon Gicova nestanka, saznati nešto o njegovu posilnom, Motka govori: *"– To nije moj posilni. To je bio jedan vojnik iz moje pratnje, koji je slučajno ostao na životu prilikom napada, kao i ja, pa sam ga uzeo da mi pomaže ovih dana. A sinoć sam ga poslao natrag u njegovu jedinicu."*¹⁰¹

3.2.3.2. Obrazovanje, obiteljska i ljubavna situacija likova

Motka i Gic upoznali su se na početku romana, u štaglju, nakon smicalice koju je Gic napravio Motki – u odjeći prosjaka ukrao mu je sat. No kasnije će se pokazati da je Motka mudriji i iskusniji dio para. Tipično je za likove pikara da ih se smatra probisvijetima, likovima s ulice, skitnicama, neukima, no njihovo ponašanje i izražavanje nam govori drukčije. To je vidljivo i kod Motke. Zašto je to tako, saznajemo iz njegova odgovora na Gicovo pitanje.

"– Kad te čovjek ovako pogleda... kako govoriš, kako se ponašaš... rekao bi da si mogao u životu svašta biti... doktor, inženjer, advokat, profesor... A ti bi u ovu našu branšu! Kako to?

*– Točno govoriš, prijatelju Gic. Zaista sam mogao biti nešto od svega toga, ako se uzmu u obzir okolnosti pod kojima sam došao na svijet. Otac mi je bio profesor na pravnom fakultetu, a majka poznati zagrebački kardiolog. No koliko god je bila stručnjak u pitanjima srca, svojim vlastitim srcem nije znala vladati, nego mu je puštala na volju kad god bi joj se za to ukazala prilika. To je ocu jednom dozlogrdilo pa se i on dao na kršenje pravnih propisa kojima je studente učio, srušio je svetu instituciju braka i počeo živjeti s drugom ženom u divljem braku. Tako sam ja odrastao ni tamo ni ovamo, malo kod oca, malo kod majke, a ustvari sam i njemu i njoj bio zadnja briga na popisu svih briga koje su imali. (...) Spleo sam se s nekoliko vitezova dugih prstiju i s njima krenuo u pothvate. (...) Bili smo pohapšeni, a ja sam dobio dvije godine zatvora. No, zajedno sa slobodom izgubio sam i zadnje ostatke roditeljske ljubavi. I otac i majka digli su sasvim ruke od mene i zaboravili da uopće postojim na ovome svijetu. Eto, dragi moj Gic, sad vidi što me dovelo na ovaj put."*¹⁰²

¹⁰⁰ (Brešan 1990: 64)

¹⁰¹ (Id.: 252)

¹⁰² (Id.: 69-70)

Motkin ugladeni govor i ponašanje odaju ga. Priznaje da potječe od obrazovanih roditelja, intelektualaca i da je i on inteligentan, iako nema formalno obrazovanje i iako ga je obiteljska situacija dovela do toga da se nađe na ulici i inteligenciju iskoristi za nešto sasvim drugo, da bude lopovom. Iz njegova odgovora Gicu saznajemo i pojedinosti o njegovoj obitelji. Motka je tip pikara koji potječe iz disfunkcionalne obitelji. Saznajemo da je imao roditelje (ne i braću i sestre), ali se obitelj ubrzo raspala jer su se roditelji rastali, otac otišao živjeti s drugom ženom, a Motku, vlastitog sina, zanemarili su i otac i majka. Čak ni obrazovanost roditelja nije pomogla ni njima ni Motki kasnije u životu.

O Gicovoj obiteljskoj i životnoj situaciji saznajemo iz kratke replike na Motkine riječi: *"– Što se toga tiče – odvрати Gic – roditelji su digli ruke od mene znatno ranije, dok još nisam ni znao za sebe. Kad sam postao svjestan toga da postojim, znao sam samo to da sam u nekom sirotištu i da me svi zovu Gic. Budući da mi roditelji nisu ostavili ništa, čak ni ime, ovo je bio jedini put kojim sam mogao krenuti."*¹⁰³ Gic nema ništa – ni obitelj ni obrazovanje. Tek će u nekoliko situacija pokazati inteligenciju, npr. kad gazda Franjić ponudi novac Motki da makne fiktivnu trasu pruge s njegova zemljišta. Tada će lukavo zatražiti i svoj dio novca i – dobiti ga, čime će Motka biti pozitivno iznenađen i pohvaliti ga.¹⁰⁴ Oba lika spremna su učiti i izvlačiti pouke iz iskustva.

Motka je imao nekoliko pokušaja s djevojkama, ali mu nijedan nije uspio. Prvo je glumio dogovorenog zaručnika Anice Žilić, mada je govorio Gicu da ga mlada ne zanima: *"– Ja ću sve poduzeti da se to vjenčanje obavi što prije. A onda ćemo s mladom i mirazom otputovati tobože u Ameriku. U stvari, doći ćemo samo do Splita, da se tamo tobože ukrcamo na brod. A onda, u Splitu, uz tvoju pomoć, isparit ćemo i miraz i ja."*¹⁰⁵ Kasnije je stvarno pobjegao s Gicom kad je shvatio da nikako ne može spasiti situaciju. Trasirajući fiktivne putove i vidjevši da mu krčmarica Ljubica može pomoći u prijevarama, provodio je i s njom vrijeme u krevetu. No, kad je opet u škripcu, nema izbora, nego se mora rastati i od nje, govoreći joj: *"– Draga, vjerujem da ćemo se još koji put sresti, a dotle... nemam što drugo da ti kažem nego hvala ti na svemu!"*¹⁰⁶ U dijelu *Pukovnik Crnih košulja* Katica Baljak bila je neprijateljska doušnica kod Motke i bila je s njim u krevetu, iako je bila konzervativna i grozila se takvih postupaka koje je morala obavljati za svoga oca. Pogotovo je bila šokirana

¹⁰³ (Brešan 1990: 70-71)

¹⁰⁴ (Id.: 93-97)

¹⁰⁵ (Id.: 40-41)

¹⁰⁶ (Id.: 137)

kad je shvatila da je Motka otkrio njezinu varku i ostavio je na cesti. On joj to priopćava ovako: "– Misliš ti da ja ne znam, mačkice, tko te poslao k meni i zašto? Shvatio sam to od prvog našeg susreta. Istina, zahvalan sam ti na informaciji koja mi je spasila glavu, ali znam da si to napravila radi zlata, a ne radi mene... Hajde, sad lijepo iziđi i produži pješke svojima, koji te na ovom putu željno očekuju."¹⁰⁷ Imao je uglavnom kratke i ograničene veze, nije se vezao na duže vrijeme ili na cijeli život. Zadnji njegov pokušaj bilo je tobožnje snimanje filmske ljubavne scene s Maricom, djevojkom koja se prijavila na audiciju, no tu nije imao većih ambicija, tako da do kraja života ostaje bez žene i djece. Gic ne samo da nije imao ženu i djecu, nego nije uopće bio ni u kakvoj vezi sa ženom.

3.2.3.3. Opstanak Motke i Gica u korumpiranom svijetu

Pikaro mora opstati u korumpiranom svijetu. Iznimka od toga nisu ni Motka i Gic. Puno likova ovoga romana korumpirano je, samo što najčešće Motka i Gic to okreću sebi u korist. Već u prvom dijelu romana, *Udavači*, u njegovu 4. poglavlju, imamo primjer varanja i iskorištavanja službenika i gradskih vlasti. Motka prvo razgovara s direktorom banke Mijićem, koji prvo zatraži pomoć od Motkina oca (misleći da je Motka Žilić) poljoprivrednoj proizvodnji nekog seljaka, a onda mu nasamo da novac za pomoć zbog ukradene prtljage. Motka to tobože odbija, ali to je upravo način na koji će izvući taj novac:

"Mijić se ispriča gazda Marku i zaželi da s Motkom porazgovara još malo nasamo, te povede Motku u susjednu kancelariju. Tu mu se obrati donekle intimnijim tonom:

– Gospodine Kustiću! Eto, čuo sam kakva vas je nevolja zadesila na putu. Ako vam mogu što pomoći, rado ću to učiniti. Recite slobodno ako vam što treba!

– U stvari, ne treba mi ništa. Moj tast, mister Mark, izišao mi je u svemu u susret. Ali, da budem iskren, mi u Emerika ne volimo da živimo na tuđi račun. Ja ne bih želio da ga suviše opterećujem, jer on neće da mu šta vraćam. Zato, ja ću biti slobodan da vas zamolim za jednu malu pozajmicu...

*Prije negoli je Motka i dovršio, Mijić otvori željeznu kasu i izvuče iz nje tri svežnja novčanica, u kojima je bilo oko 100.000 dinara u svakom."¹⁰⁸ Isto tako izvukao je novac i od Štrkalja, vlasnika rudnika boksita i od gradonačelnika Grubača. U sljedećem dijelu, *Čarobna**

¹⁰⁷ (Brešan 1990: 258)

¹⁰⁸ (Id.: 35)

sprava, Motku i Gica podmićivali su stanovnici slavonskih sela koji nisu htjeli da pruga prolazi njihovim zemljištem. Prvi takav uspjeh bio je s gazdom Franjićem, a kasnije je taj njihov posao jako dobro opisan ovako: *"Na relaciji između Slavonskog Posušja i Vinkovaca, gdje se tobože trebala graditi pruga, Motka i Gic obišli su sedam salaša s većim ili manjim uspjehom nego kod Franjića. Procedura je uvijek bila na dlaku ista: najprije bi njih dvojica »mjerili« zemljište, a onda bi došao seljak, stao se raspitivati što to rade, i kad bi saznao da preko njegovog terena ima proći pruga, počeo bi ih kumiti i moliti da je pomaknu ulijevo ili udesno. Motka bi tada procijenio situaciju, najprije radi li se o bogatijem ili manje bogatom seljaku, a onda i kakvog je karaktera, to jest koliko je »tvrd« da odriješi kesu, te bi u skladu s tim našao pravi trenutak kad će »popustiti«. Tako bi obojica bili zadovoljni, Motka onim što je dobio, a seljak time što je vjerovao da novac nije bacio u vjetar."¹⁰⁹ I fratar u Svetom Franji Asiškom gleda samo svoje interese. To vidimo iz njegova i Motkina dijaloga:*

"– Znam da niste sasvim pokvaren čovjek, i spreman sam vam pomoći, ali samo ako ispunite dva uvjeta.

– A to su?

– Prvo, da relikvijar ne dođe u ruke Baraču, i drugo, da nam date polovicu sume koju ste skupili na proštenju.

– Interesantno! – otme se i nehotice Motki ironija. – U zahtjevima se ništa ne razlikujete od Barača. To je isto tražio i on."¹¹⁰

U posljednjem dijelu romana, *Prst sudbine*, Motka i Gic iskoristit će korumpiranost likova da naprave još jednu predstavu u kojoj će uživati. U javnom WC-u u Zagrebu čuli su da je Lukas iz Aluminijskog kombinata optužen za podmićivanje inspektorâ. U razgovoru s direktorom teatra, Lukas kaže: *"– Ima ih koji mene optužuju zbog nesavjesnog poslovanja... malverzacija. Zamislite dokle to ide! Nekakav Zorić iz Radničkog savjeta proglasio je rezultate inspekcije Općinske SDK nevažećim, jer da sam ja podmitio inspektore, i zatražio je super-reviziju. Sad mi dolaze inspektori iz Republičke SDK. Ne trebam vam ni govoriti što to znači..."¹¹¹ Motki će odmah pasti na pamet ideja da on i Gic posjete Lukasa, predstave se kao inspektori i tako ga prepadnu, što će i ostvariti. Lukas će biti prestrašen jer je prodavao*

¹⁰⁹ (Brešan: 101-102)

¹¹⁰ (Id.: 194)

¹¹¹ (Id.: 346)

aluminijске šipke u pola cijene. Iako Motka i Gic nisu o tome ništa znali, Motka će svojim izmišljenim stručnim frazama otkriti nepravilnosti u poslovanju kombinata. Tako smo, u lutanjima pikarâ Motke i Gica na širokom prostoru, dobili široku sliku društva, čiji pripadnici imaju i zajedničke osobine kao što je korupcija. Takav prikaz nije ništa neobično za pikarski roman. Aleksandar Flaker navodi: "*Kayser nas je već upoznao s romanom prostora (rus. roman prostranstva, polj. powieść przestrzeni) u kojemu lik koji se kreće kroz određeni prostor omogućuje autoru da predoči društvo ili različite njegove slojeve u sinkronom presjeku. Ovaj tip poznajemo u evropskim književnostima još iz vremena pikarskoga romana i Le Sagea, a također i iz engleskoga XVIII stoljeća.*"¹¹²

3.2.4. Neodvojivost Motke i Gica od okoline

No, ovaj roman nema nešto što će imati kasniji Brešanov roman, *Ispovijedi nekarakternog čovjeka*, a što u određenoj mjeri ima i *Pepić*: filozofska razmišljanja o svijetu i čovjeku. To primjećuje i Velimir Visković: "*Između Ptica nebeskih i Ispovijedi nekarakternog čovjeka postoje i razlike utoliko što bismo prvi Brešanov roman mogli povezati s ranom fazom pikarskoga žanra vezanom za španjolsku književnost šesnaestog stoljeća kad ta vrsta romana još nije opterećena etičko-filozofskim ekskurzima, što se pak snažno očituju u osamnaestostoljetnim medijacijama pikarskog žanra koje su snažno prožete duhom prosvjetiteljstva.*"¹¹³ Smisao života Motki i Gicu, dvojici pikara, jest priređivati smicalice drugim ljudima i uživati u tim akcijama. Oni lutaju svojom okolinom, idu iz pustolovine u pustolovinu i upadaju u zamke iz kojih se uvijek izvuku. Motka govori Gicu: "*– Osobito pazi na jednu stvar. Primijetio si, možda, da je za mene vrlo važna ljepota akcije. Često važnija i od same dobiti. Evo, na primjer, ovdje u Drnišu nismo zaradili bogzna što. Mnogo manje nego što smo planirali. Ali zato užitak u onome proživljenome ničim se ne može platiti.*"¹¹⁴ Krešimir Nemeć navodi: "*S promućurnim lupežima čitatelj putuje neobičnim i šarenim svijetom u kojemu nema ni trenutka dosade: svaka životna situacija može biti iskorištena kao »sirovina« za novu akciju i kao nepresušan izvor novih improvizacija.*"¹¹⁵ Upravo okolina kojom se kreću čini Motku i Gica onime što jesu – pikarosima. Oni nisu dio okoline, ali ne mogu se promatrati odvojeno od nje. Oni će u svemu što im okolina nudi vidjeti mogućnost za

¹¹² (Flaker 1979: 159)

¹¹³ (Visković 2000: 130-131)

¹¹⁴ (Brešan 1990: 71)

¹¹⁵ (Nemeć 2003: 404)

akciju. Iskoristit će svaku priliku koja im se nudi i pokazati svoje umijeće u varanju, najčešće kroz već opisano mijenjanje maski.

3.2.5. Dekonstrukcija pikarskog žanra

Da sve ipak nije tako zabavno, pokazuje nam kraj romana. On nas poučava da svakoga, pa tako i pikarose, dočeka mračna zbilja. Kad su Motka i Gic tražili mjesto za spavanje, ni svećenik ni njegova kuharica Barica nisu ih htjeli primiti u kuću. Zaspali su pred crkvom, a njihova smrt bila je tragikomična: *"Malo-pomalo oni usnu. Odjednom, kroz čitavo naselje stane fijukati hladan vjetar i padati snijeg. Obojicu ih počnu pomalo prekrivati snježne pahuljice, ali to nisu osjećali jer su već čvrsto spavali stisnuti jedan uz drugoga."*¹¹⁶ Umrli su od smrzavanja, potpuno zaboravljeni od svih. Pokopani su na sirotinjskom groblju, bez sanduka, s fotografijama na pločicama, mada nije bilo nikoga tko bi ih prepoznao. Opis neznatnosti njihova položaja, a i sam roman, zaključuju se rečenicom: *"Mrtvački kombi nestajao je u daljini probijajući se teškom mukom zametenom cestom i pružajući tako dokaz da je put u ništavilo i zaborav isto tako pun teškoća kao i put do slave."*¹¹⁷

¹¹⁶ (Brešan 1990: 396)

¹¹⁷ (Id.: 400)

3.3. Ivo Brešan: *Ispovijedi nekarakternog čovjeka*

Ispovijedi nekarakternog čovjeka drugi su Brešanov pikarski roman. Objavljene su 1996. također u biblioteci *hit*, imaju 500 stranica, pet dijelova i 57 poglavlja i uvod. Za razliku od *Ptica nebeskih*, dijelovi ovog romana nemaju naslove. Mada autor romanu ne daje podnaslov *Pikarski roman* kao prethodnom, iz osobina ipak je uočljivo da se također radi o romanu toga žanra. Pratimo epizode i pustolovine iz života glavnog lika, Fabricija Viskova, koji je omeđen je najvažnijim događajima povijesti i politike 20. stoljeća. Gdje god bio, Fabricije će biti uhvaćen u nemilost politike, i to najčešće ne svojom voljom. Zahvaljujući upravo svojoj dosjetljivosti, karakterističnoj za pikara, moći će preživjeti sve povijesne mijene ovoga najburnijeg stoljeća svjetske povijesti.

3.3.1. Konceptije i misli vodilje glavnog lika pri pripovijedanju

"Pikarski roman gotovo uvijek ima oblik uokvirene pripovijesti u kojoj odrasli narator priča događaje iz vlastitog života. (...) Narator priča događaje kronološki, tako da kulminiraju u trenutno stanje u kojem se narator nalazi u trenutku pričanja priče. Kao i u autentičnoj autobiografiji, namjera je da čitatelj počne vjerovati i simpatizirati naratora".¹¹⁸ Od triju romana kojima se bavi ovaj diplomski rad, ove riječi Mirne Brkić mogu se najbolje primijeniti upravo na ovaj roman. *Ispovijedi* su jedine pisane u prvom licu i prate glavni lik od njegova rođenja do kasnih godina starosti. Na to dobro upućuje i naslov, sintagma koja sadrži i sinonim za autobiografiju ("ispovijedi") i naziv lika, koji je sam lik smislio ("nekarakterni čovjek"). Sličan naziv za svoju autobiografiju upotrebljava i puno ranije Augustin (*Ispovijesti*), no iz toga ne smijemo zaključiti da je i Brešanov roman opis stvarnosti. On je prije svega fikcija. Već u uvodu pripovjedač i glavni lik za sebe upotrebljava sintagmu "nekarakterni čovjek" i objašnjava zašto se tako naziva: *"Ja naprosto mislim da karakter ne postoji i da je ono što se najčešće naziva tim imenom obična fikcija, izmišljotina koju su ljudi stvorili o sebi ili koju su drugi stvorili o njima, pa vjeruju u to kao u nešto što im je od Boga dano, poput nekog zadnjeg probisvijeta koji obuče smoking i šeće ulicom uživajući u tome što drugi u njemu vide velikog gospodina, te i sam na kraju počne vjerovati da je netko i nešto."¹¹⁹* Zatim nastavlja o svom viđenju tih ljudi koji se smatraju karakterima i o njihovu ponašanju: *"Nemoj se, dragi čitatelju, prepasti da ću te na ovim stranicama zagnjaviti izlaganjem neke svoje teorije o moralu. Bože sačuvaj, to mi nije ni na kraj pameti! Znam da bi*

¹¹⁸ (Brkić 2010: 28)

¹¹⁹ (Brešan 1996: 7)

tako nešto bilo ubitačno dosadno, pa makar je ova moja moralka neka vrsta antimoralke. Želio sam ti samo objasniti zašto sebe ne smatram karakternim i zašto mi je strano sve ono što karakter čini karakterom: moral, principi, ideali i svi oblici dobrotvornog ponašanja. Kad god sam bio u prilici da s nekim, tko sebe drži čvrstim značajem ili ga drugi takvim vide, proboravim duže vremena dijeleći s njim stol i postelju, redovito bih otkrivao da se on ni po čemu ne razlikuje od nekoga koga drže slabićem, štoviše, da je čak i opterećeniji raznim frustracijama i strahovima i da ta njegova karakterna čvrstina kojom zrači, nije ništa drugo nego glazura i pozlata kojom prikriva posvemašnju unutarnju nestabilnost. Ako je život pozornica, kako kaže Shakespeare, a ljudi glumci na njoj, onda je karakter kostim koji oni nose u toj predstavi. I kad predstava svrši, a oni odu u garderobu i skinu kostim, odmah ćeš ih vidjeti u njihovu pravom svjetlu, kao male, sitne i beznačajne ljudske jedinke. Kad god se, dragi čitatelju, suočiš s nekim tko ti se ukazuje kao nadnaravna ljudska veličina, pokušaj ga samo u mašti dočarati kako za stolom pohlepno guta zalogaje hrane, ili kako tepa gluposti ženi u krevetu prije spavanja, ili kako se muči nad zahodskom školjkom, i vidjet ćeš kako će ti se sve ono što ti se u prvi mah ukazalo, raspliniti kao i svaka obmana."¹²⁰ Ivan Jurin Bošković u *Proznim vremenima* primjećuje: "Tek nekarakternu čovjeku, posve ravnodušnom na sve oko sebe, stoje na raspolaganju sva sredstva koja mu omogućuju da se prilagodi i snađe u životnoj zbilji i tako održi u dramskoj igri egzistencije."¹²¹

Nakon što je argumentirao izbor svoga nadimka, Fabricije nam govori i o karakteru svoje pripovijesti. O svom životu govorit će objektivno i bez uljepšavanja: "Kako sam odlučio iskreno ispričati svoj život, bez ikakvog uljepšavanja i nastojanja da u očima čitatelja ispadnem bolji nego što jesam, smatrao sam potrebnim odbaciti svako licemjerje i sve, pa i samog sebe, nazivati njihovim pravim imenima."¹²²;

"Zato ću ti u ovom svom životopisu nastojati objektivno i istinito iznijeti sve što sam u životu činio, bez imalo pokušaja da za to nađem neko moralno opravdanje, a još manje da to pokušam premazati patinom neke plemenitosti. Naprotiv, kod svega što sam napravio otvoreno ću ti priznati kakav me osobni interes u tome vodio, a tebi ostavljam da o tome doneseš sud, pa čak, ako još nisi zakoračio »s onu stranu dobra i zla«, kako bi rekao

¹²⁰ (Brešan 1996: 10)

¹²¹ (Bošković 1997: 39)

¹²² (Brešan 1996: 7)

Nietzsche, da nada mnom prelomiš štap, ili da me prihvatiš sa simpatijom, pri čemu mi je i jedno i drugo podjednako irelevantno."¹²³

Pripovjedač tvrdi da će govoriti istinu, a kasnije navodi da mu nije važno hoće li ga čitatelj simpatizirati ili ne. No, već sama istinitost Fabricijevih riječi čini da čitatelj povjeruje pripovjedaču i simpatizira ga, a to što mu Fabricije tu ostavlja izbor ima dodatni učinak. Roman je ispriповijedan iz pripovjedačeve perspektive. On iznosi svoj život i to kronološki, linearno, onim redoslijedom kojim su se stvari dogodile: od 1918, kad je završio Prvi svjetski rat i kad se lik rodio, do 1991, kad je proglašena hrvatska neovisnost i kad je lik našao mir u staračkom domu.

3.3.2. Epizodičnost romana

Fabricije je rođen u obiteljskom domu i tu je proveo svoje rano djetinjstvo. No, nakon što je jedva završio četiri razreda osnovne škole, vidio da ga ne zanima ono što zanima njegova oca i braću (zemljoradnja), a još manje posao sakrištana, posve je sam, bez znanja ikoga iz svoje obitelji, s 15 godina¹²⁴ napustio svoje rodno mjesto i otisnuo se u svijet. Otada će ga čitatelj teško zatjecati na jednome mjestu na duže vrijeme. Ono što će se kasnije događati u romanu, bit će epizode iz pikarova života na različitim mjestima. Epizodičnost romana bit će važna za razumijevanje lika i njegova mjesta u romanu. Fabricije će lutati raznim mjestima i državama (koje će se mijenjati ne samo u prostoru, nego i u vremenu). Gotovo uvijek bit će prisiljen služiti raznim političkim sustavima. Čitajući i promatrajući te sve epizode iz njegova života, dobit ćemo ukupnu sliku o njegovu svjetonazoru i njegovu mjestu u svijetu u kojem se nalazi.

3.3.3. Lik pikara

3.3.3.1. Obilježnost Fabricijeva života politikom

Prvo što je uočljivo kad se sagleda roman u cjelini jest utjecaj politike na Fabricijev život. U politiku je Fabricije uvučen već u autobusu kojim je putovao iz svog mjesta u Šibenik nakon što je napustio službu sakrištana. Tu mu pristupa član Orjune (Organizacije jugoslavenskih nacionalista) koji ga želi uvući u tu političku organizaciju. On mu govori: "*Moj je posao upravo da pronalazim ovakve pametne, čestite i vrijedne mladiće, koji su ostali bez ikoga svog ili, kao ti, napustili obitelj, i da im pomognem da postanu korisni članovi*

¹²³ (Brešan 1996: 11)

¹²⁴ (Id.: 95)

zajednice, odani domovini i kralju, a izbjegnju sve zamke koje na njih vrebaju u obliku kriminala ili rušilačkih političkih ideja."¹²⁵ Fabricije, naravno, još ne zna o čemu taj lik govori. Tek će malo kasnije shvatiti u čije je šake upao: "*Kad sam se vratio u sobu, ponovo sam počeo tražiti odgovor na sva ona pitanja. Tko su, dovraga, ti ljudi koji su me uzeli pod svoje? Odjednom se sjetih papirića koji mi je dao moj pratilac. Izvadih ga i pogledah. Bila je to posjetnica, na kojoj je pisalo: »Mario Rašica – poduzetnik«, a ispod toga bila je adresa. Međutim, u lijevom gornjem kutu ugledah nekakav znak, nalik na grb, na kome se vidio još nekakav natpis ispisan vrlo sitnim slovima. Primakoh posjetnicu svjetiljci i napregnuh svu snagu vida da pročitam što je na grbu. Pisalo je – ORJUNA.*"¹²⁶ Ono što je slijedilo bio je, naravno, šok. Kad se oslobodio orjunaša, nekoliko puta nehotice je upao među komuniste, bio optuživan da je njihov i jedva izvukao živu glavu. Sljedeći važan šok koji mu se dogodio bio je s njegovim prijateljem Jozom Marićem. Kad je promijenio mjesto stanovanja (gazde nisu htjeli da kod njih stanuje politički sumnjiva osoba) i preselio se Mariću, mislio je da će tada biti sve u redu. No, ubrzo se pokazalo da se prevario. Marića su posjećivali razni ljudi s kojima je razmjenjivao šifrirane poruke. O čemu se radi shvatit će tek kad kod Marića pronađe Hitlerov *Mein Kampf*. Njegova reakcija bila je sljedeća: "*Sad mi se odjednom počnu stvari u glavi povezivati i stane mi se rješavati čitav niz zagonetki jedna za drugom. Knjiga mi postane ključ za dešifriranje poruka što sam ih prenosio i sve mi se ukaže jasnije no bijeli dan. Padova je imala samo jednoga sveca, i to svetog Antu, imenjaka dr. Pavelića, a početak utjehe je slovo U. To da je sveti Ante na početku utjehe prelomio križ, nije moglo značiti ništa drugo, nego koju ideju čitav pokret treba prihvatiti, kad se zna kakav je bio Hitlerov simbol. Odmah mi siječne i da je mačak s cvijetom u zapučku nitko drugi do dr. Maček i njegov kompanjon Cvetković, a njegovo povlačenje za rep, diverzija protiv postojeće vlasti.*"¹²⁷ Jedna od epizoda na pozornici Fabricijeva života bit će i ona kad će biti među fašistima, ali će ustvari biti doušnik partizanâ, točnije svoga brata Matka, Ognja. Bar će misliti da je cijelo vrijeme bratov doušnik. On će svojevolumno prihvatiti tu ulogu, ali će se šokirati kad sazna da je Matko poginuo ubrzo nakon njegova odlaska među fašiste, a njegov identitet preuzeo netko drugi: "*Osjetio sam se kao zadnja prevarena budala. Da bi Matko zaista i mrtav to od mene zatražio, nisam ni najmanje sumnjao, poznavajući do kojih je razmjera u njemu narastao fanatizam. Ali, pitanje je bih li ja taj njegov pretpostavljeni glas iz groba poslušao, jer kakav bih ovozemaljski motiv za to imao nakon što je on odselio iz ovog svijeta? Sve što sam radio,*

¹²⁵ (Brešan 1996: 31)

¹²⁶ (Id.: 35)

¹²⁷ (Id.: 139)

*radio sam isključivo zbog njega osobno; ostali me se nisu ticali. Ili sam mu spašavao glavu, ili mu pomagao da izvrši svoje akcije uz što manje opasnosti i žrtava. A sad odjednom saznajem da sam bio u zabludi kad sam mislio da to činim, odnosno, da sam to činio posve krivim osobama, koje mi ni po čemu nisu bile bliže negoli fašisti."*¹²⁸

3.3.3.2. Fabricijevi postupci u zaštiti sebe i svojih bližnjih

Fabricije se ne pita puno o svojim postupcima. Bez puno razmišljanja promijenit će ideologiju, odoru, ime i prezime, a sve to samo da sačuva živu glavu. Bit će prisiljen na kompromise i učenje. Još prije upadanja u politiku dolazit će do promjena. Već nakon rođenja dobit će i drugi, pravoslavni identitet, kad ga otac bude krstio u toj crkvi. U školi će zamijeniti "odoru" s kolegom. Kako uopće nije učio, na razne načine pokušavao se izvući na testovima. Tako mu je pala na pamet ideja da najbolji učenik u razredu odgovara umjesto njega: *"Kad sam se trenutak iza toga našao s Markom u WC-u, sine mi spasonosna ideja da Marko i ja zamijenimo osobe, tako što će svatko od nas odjenuti odjeću drugoga, a po povratku u razred, on sjesti na moje, a ja na njegovo mjesto, te na kraju, on umjesto mene izići pred ploču."*¹²⁹ To im je uspjelo, ali je, na njihovu žalost, taj pothvat imao i drugu stranu medalje. Učitelj je na drugom predmetu prozvao Marka, na čijem je mjestu sjedio Fabricije, te se nemalo iznenadio kad je vidio da Marko ništa ne zna i da mu mora dati najlošiju ocjenu. Fabricije će i kasnije tijekom života mijenjati uloge i maske. Već pri spomenutom susretu s lažnim Ognjem, nakon što prestaje glumiti fašista, postat će partizanom dobivši orden. Neće htjeti odmah pristati na to, ali će biti primoran zbog opasnosti od fašista. U lutanjima s partizanima, uskoro će još jednom promijeniti identitet, i to kad čuje da se približavaju četnici popa Đujića: *"U takvoj situaciji najizglednijim mi se učini ne bježati s ostalima, nego se napraviti Talijanom, kao i Đidi, i mirno ih dočekati. U tu svrhu na brzinu spalim na kaminu sve što bi me moglo dovesti u ma kakvu vezu s partizanima, u prvom redu dokumente, ostavivši samo one koji su mi ostali od Kraljevine Italije, a koje sam sačuvao kao neku vrstu suvenira. Partizansku bluzu zamijenim starim Zukićevim kaputom."*¹³⁰ Pred Đujićem govorio je talijanskim jezikom i glumio Talijana i tu ulogu je jako vješto odigrao. Čiju god masku nosio, Fabriciju je važno samo da je to u korist njegovu ili njemu važnih osoba i da te osobe ne nastradaju. Zato mu je bio šok kad je saznao da mu je brat ustvari mrtav. Taj njegov stav ići će dotle da će činiti moralno sumnjive stvari samo zbog voljenih osoba, npr. djevojaka. Kad su trebali pomoću

¹²⁸ (Brešan 1996: 277)

¹²⁹ (Id.: 21-22)

¹³⁰ (Id.: 283)

četnika likvidirati selo zbog veze s partizanima, on otkriva da je glavni četnik bio Mario Rašica, odgovorni za smrt njegova ideala, djevojke Marice. Zbog nje se odmah odlučio na osvetu i to Rašici i cijelom njegovu četničkom garnizonu: *"A što se mene tiče, neugodno mi je to reći, dragi čitatelju, ali ovo je bilo prvi put da sam osjetio zadovoljstvo što je netko mojom krivicom izgubio život. Nemoj iz toga zaključiti da sam se možda i ja pretvorio u zvijer sličnu onima kojima sam okružen. To nipošto! Da sam imao bar dva do tri dana vremena da razmislim o svemu, vjerojatno bih se tada opredijelio za blažu varijantu, u kojoj nitko ne bi stradao, jer mi je tek kasnije palo na pamet da je među tim četnicima možda bilo ljudi koji ni za što nisu bili krivi, nego su na silu regrutirani."*¹³¹

I druge će osobe spašavati ili pokušati spasiti na razne načine. Zato će morati žrtvovati zadatke koje je dobio od drugih i varati ljude za koje radi. Kad je bio na zadatku koji je dobio od Udbe – uloviti ustašu Zormana u Njemačkoj, šokirao se otkrivši da je taj Zorman zapravo njegov prijatelj Jozo Marić i našao se u nezahvalnoj poziciji. Nakon što je razmislio o situaciji, njegov zaključak je bio: *"Stoga mi se učini najrazumnije ipak otići do njega i vidjeti što to radi njegova grupa, a onda Panteliću od svega otkriti samo ono i onoliko, koliko je dosta da tobože ispunim svoju zadaću, a da time Jozi ne samo ne naškodim, nego i da mu koliko-toliko poslužim."*¹³² To mu je i uspjelo, ali na vlastitu štetu. Dok je bio u Rimu i promatrao rad Martina Civadelića, neprijatelja socijalizma, za tog čovjeka radila je njegova ljubav Giulia i njemu je opet bilo teško: *"Kad me Pešić napusti, stadoh u sebi proklinjati sudbinu što mi u ovakvim opasnim pothvatima, evo, po drugi put baca klip pod noge u obliku jedne drage osobe, kao onomad u Frankfurtu, te me tako opet sili sabotirati svoju zadaću, s opasnošću da to završi mnogo gore po mene nego onda."*¹³³ Ovaj put mu neće uspjeti jer će Giulia poginuti.

3.3.3.3. Uloga povijesnoga i političkoga u romanu

Mada *Ispovijedi* nisu povijesni roman, ipak, kako vidimo, povijesne mijene i razdoblja novije povijesti ostavljaju puno traga u životu glavnoga lika. Fabricije često komentira sustave vlasti u kojima se nađe i kojima je obično primoran služiti. Za njega je svaka vlast jednaka, samo zapakirana drukčije. Ni u jednoj on ne vidi dobro. Prema njegovu mišljenju, svaka vlast u teoriji zagovara suprotne ideje od vlasti kojoj se suprotstavlja i koja je navodno

¹³¹ (Brešan 1996: 224)

¹³² (Id.: 374)

¹³³ (Id.: 458)

loša, a u praksi jednako loše postupa. Mirna Brkić navodi: *"Iz pozicije »trećeg« s obzirom na životna zbivanja, pozicije onoga koji sudjeluje u zbivanjima, ali se s njima nikad do kraja ne poistovjećuje, Fabricije demistificira velike ideje i pojmove, i kao deklarirani racionalist izražava skepsu prema svim dogmatskim sustavima koji u ime općeg dobra opravdavaju nasilje nad pojedincem."*¹³⁴ Takav je komentar na govor nacističkog časnika: *"Koliko god njegova razmišljanja na prvi pogled djelovala slobodoumno i zdravorazumski, ona su ipak bila ograničena nekim nametnutim apriornim kanonima, zbog kojih je svaki tren sam sebi skakao u usta, kao i ovo sad, kad se najprije zgražao nad tim što ljudi bez razloga ubijaju jedni druge, a odmah iza toga stao opravdavati sječu glava nedužnih ljudi samo zbog nekog imaginarnog napretka. A u čemu bi se uopće trebao sastojati napredak, ako ne upravo u tome da više nikakvih sječa glava ne bude? Želi li možda gospodin von Sterlitz dokazivati sofizam da se glave sijeku samo zato da se ubuduće ne bi sjekle? Kako mu nisam mogao sve to reći u lice, ali više ni slušati mirno takve bljezgarije, jednostavno se pozdravim, ispričavši se obvezama, i napustih društvo."*¹³⁵ Kad je mislio da će ostati s partizanima svog brata Matka, tj. prije nego što ga je brat poslao za špijuna u fašiste, ovako komentira taj izbor: *"Na neki način to mi se učini samo jednom drukčijom varijantom onog što bih i među fašistima, jer ti su partizani opsjednuti suludom idejom da promijene ovaj svijet u neki idealni, što ima manje izgleda za uspjeh no obnova Rimskog Carstva, a k tome, načinom koji svugdje prije vodi nego u bilo kakav boljitak, dizanjem vlakova u zrak i sačekivanjem iza busije. No, ako već moram izigravati nešto što nisam i ne želim biti, s tim da mi je uz to još stalno i glava u torbi, onda je ipak bolje to činiti tamo gdje neću naškoditi nikome svoje krvi niti izgubiti svako poštovanje svojih sunarodnjaka."*¹³⁶ Kad je kasnije Matko umro, Fabricije opet uviđa ludost u onome što čovjek čini za bilo koju od tih ideologija. Kaže da je čak nekada htio učiniti dobro i za fašiste, mada mu je brat bio partizan: *"Možda će se poneki čitatelj zaprepastiti nad tolikim pomanjkanjem rodoljublja u mojim razmišljanjima, s obzirom da su partizani bili pripadnici moga naroda, a fašisti ne. A da ne govorimo koliko se može činiti izopačenim svrstavati komuniste i fašiste u isti koš, s obzirom da je ideja onih prvih plemenitija. Ali, što sam duže živio u ovom okružju nepotrebnog ubijanja, sve manje sam ljude dijelio po pripadnosti ili po ideji u koju vjeruju, a sve više po tome što čine u ime toga dvoga. Jer luđak je za mene podjednako luđak, bez obzira kome pripadao i u što vjerovao, pa kao što psihijatrija ne pravi razliku između paranoika, opsjednutog idejom da je Isus Krist, i onog koji je umislio da je*

¹³⁴ (Brkić 2008a: 260)

¹³⁵ (Brešan 1996: 171)

¹³⁶ (Id.: 203-204)

Napoleon, te obojicu svrstava u istu ustanovu, tako su i za mene komunisti i fašisti bili pripadnici jednog posve drugog soja od onog kome sam ja pripadao ili mislio da pripadam."¹³⁷ Ova dva komentara najbolji su primjer pripovjedačeva pogleda na ludilo povijesti i besmislenost ratovanja. Na kraju romana govori Jozi Mariću: "*– Vidiš, Jozo, ti si dio povijesti, koja je završila još tamo 1945. i koja je komunizam izbacila na površinu. No, kako je on sve oblike života i mišljenja okovao u dogme, ne dopuštajući nikakav dalji razvoj, morao je jednom puknuti i raspasti se. Kaže se: Tko ništa nije naučio iz povijesti, osuđen je da mu se ona ponavlja. Zato se sad otvara novi kružni tok, tako da se sve vraća tamo odakle je počelo. Zar te ovo što se događa ne podsjeća na ono što smo već nekad vidjeli? Pogledaj, svi su već tu: velikosrbi, orjunaši, HSS-ovci, hrvatski nacionalisti, pa čak i tvoji ustaše, samo svi u nekom novom ruhu, a oni tvrdokorni komunisti opet su u nekoj vrsti ilegale. Sve počinje iznova, samo na neki drukčiji način. A ti si ona stara varijanta toga, što pripada krugu koji se već zatvorio i postao dio prošlosti, pa si zato svima na smetnji. Čak i onima, koji u krajnjoj liniji misle slično kao ti, jer ih, kao pripadnik nečega što je poraženo i odbačeno, vučeš natrag i kompromitiraš pred svijetom.*"¹³⁸ Ovim oštroumnim komentarom Fabricije zaključuje svoja razmišljanja o povijesti i političkim sustavima. Ovdje eksplicitno iznosi svoju ideju o povijesnoj ponovljivosti, što ovaj roman čini najbližim povijesnom romanu, točnije – njegovoj novopovijesnoj varijanti. Krešimir Nemeć o Fabricijevu viđenju politike i povijesti navodi: "*Sve te promjene političkih identiteta Viskov prolazi posve ravnodušno, bez ikakva zanosa i vjere u bilo koji ideološki barjak. Riječ je o goljoj borbi za preživljavanje, a u njoj su sva sredstva dopuštena. Djelovanje Brešanova protagonista otkriva zapravo dubinsku psihologiju maloga čovjeka koji je svjestan da povijest na ovim prostorima neprekidno postavlja pred pojedinca stupice, a o njegovoj mudrosti i sposobnosti ovisi hoće li se iz njih uspjeti izvući.*"¹³⁹ Zbog ovakvih etičkih promišljanja lika, kad roman uspoređuje s *Pticama nebeskim*,¹⁴⁰ Visković navodi: "*Za Ispovijedi nekarakternog čovjeka karakteristično je upravo oslanjanje na tu kasnu tradiciju pikarskog romana (na, primjerice Fieldingova Toma Jonesa, Lesageova Gila Blasa pa čak i Diderotova Jacquesa fatalista). Očito, u ovom romanu nije Brešana vodilo tek puko zadovoljstvo pripovijedanja. (...) Brešan je očito želio oblikovati kompleksnu sliku zbivanja na hrvatskom tlu u XX. stoljeću.*"¹⁴¹ Većer prije nego je trebao biti

¹³⁷ (Brešan 1996: 277-278)

¹³⁸ (Id.: 492-93)

¹³⁹ (Nemeć 2003: 405-06)

¹⁴⁰ V. bilješku 113.

¹⁴¹ (Visković 2000: 131)

pogubljen, Fabricija u zatvoru posjećuje vojni kapelan. Frustriran ratovima i stradanjima pod bilo kojom ideologijom, on svećeniku iznosi svoja razmišljanja o Bogu, vjeri i Crkvi:

"– Gospodine Fabrizio – reče mi. – Uskoro ćete pred Božje lice, pa sam došao da vas izmirim s Bogom.

– Padre – odgovorih mu. – Ja se s Bogom nikad nisam posvadio, pa nemam ni razloga miriti se s njim. No, svejedno, dobro ste mi došli. Bar ću moći ovo malo vremena što mi preostaje provesti u razgovoru s nekim.

– Zar se ne želite pripremiti za ono što vas čeka nakon ovog života?

– Kako se mogu pripremiti, kad ne znam što me čeka i da li me uopće išta čeka?

– Jeste li vi možda ateist?

– Ne, padre. Ja sam samo onaj koji ne zna. I koji je posve siguran da ne može znati. Ateisti su oni koji misle da znaju. Jednako kao i vi.

– Ali, gospodine, tamo gdje prestaje znanje, potrebna je vjera. Ja sam zato i došao da vam je pružim, ako je nemate.

– A što će mi ona, padre? Ako sam svjestan toga da se umom ne može doći do odgovora na neka pitanja, što će mi rješenja, kojima se pribjegava samo zbog njegove nemoći? Ne znam, možda sam zbog toga na gubitku, ali preveliki sam poklonik zdrava razuma, da ne bih to doživio kao obmanjivanje samog sebe, sve ako bih i prihvatio to što mi nudite.

– Ali zar vas upravo um ne upućuje na postojanje nekog višeg bića od nas?

– Na žalost, um me upućuje samo na postojanje bezumlja. Ne kažem, možda i postoji neko više biće, koje nas promatra, a da mi to i ne znamo, i zabavlja se našom ludošću, kao što se mi zabavljamo promatrajući druge žive vrste kako se u prirodi međusobno bespoštedno istrebljuju. Ali ako postoji, otkud znate da je ono u tim vašim hostijama, svetoj vodi i brevijaru? I da mu se to što biste vi sada htjeli sa mnom ne čini možda beskrajno smiješnim?"¹⁴²

¹⁴² (Brešan 1996: 253-54)

Povijesno i političko igra veliku ulogu u ovom romanu. Po tome se *Ispovijedi* razlikuju od prethodnoga Brešanova romana. Dok se u *Pticama* likovi ne opterećuju poviješću i politikom, nego uživaju u nepodopštinama, u *Ispovijedima* je sve smješteno u povijesni kontekst. Pikaro nije pikaro bez politike, a i politika nije politika bez pikara. To dvoje ne idu jedno bez drugoga. U raznim političkim sustavima i mijenama možeš opstati jedino ako si pikaro, skitnica, probisvijet i ako se rugaš postojećim mehanizmima vlasti. Također, ovaj je roman zaokružena cjelina. Lik prolazi kroz točno određena razdoblja i godine u povijesti, a i završava svoja lutanja u točno određenom trenutku: danu proglašenja hrvatske nezavisnosti. Bilo bi nelogično išta nastavljati nakon toga trenutka u povijesti. Povijesna točka je kraj romana.

3.3.3.4. Fabricijeva obitelj

Od triju romana kojima se bavi ovaj diplomski rad, jedino u ovome pikaro ima obitelj. Fabricijev otac je težak, majka mu je šjora Luce, a ima i dva brata, Matka i Ilu. No obitelj je disfunkcionalna od samog početka romana. Već tada, kad se Fabricije rodio, došlo je do razmirica između njegovih roditelja, kad je otac krstio sinove u pravoslavlju, a majka nije htjela izdati katoličku vjeru. Na kraju se i muški dio obitelji vratio na katoličanstvo, ali je Fabricijev pravoslavni identitet ostao pohranjen u njihovim knjigama. Fabricije će rano napustiti obitelj, a vremenom će u toj obitelji dolaziti do raznih promjena. Kad prvi put susreće nekoga iz obitelji (brata Ilu) i posjećuje ih, otkriva da je otac umro, Matko se oženio Idom, deset godina starijom ženom, a on i Ile su na suprotstavljenim političkim stranama (Matko je komunist, a Ile "hrvat"). Kad ih drugi put posjećuje, Ile je oženjen i gradonačelnik, Matko u zatvoru zbog komunizma, a Ida je mrtva; poludjela je i utopila se. Ile nije htio pomoći Matku jer nisu bili na istoj političkoj strani. Sljedeći put Fabricije saznaje da su majka i Ile u logoru u Italiji, da je Matko u partizanima, a u mjestu je ostala samo Ilina trudna žena Cvita. Ona mu nudi da s njom pođe u partizane k Matku, a Matko ga šalje da im bude doušnik kod fašista. Fabricije je opet zatečen pomanjkanjem suosjećajnosti svoga brata prema drugome bratu u nevolji (Matka prema Ili). Tijekom tih akcija, Matko ubrzo gine, a da Fabricije to nije odmah saznao. Kad to saznaje, šokiran je jer je mislio da je cijelo vrijeme razmjenjivao tajne poruke upravo s bratom. Spasit će Cvitu od četničkog fanatika, popa Đujića. Majka i Ile preživljavaju logor. Od majke saznaje da se Ile, zato što je ustaški podžupan, morao odreći Cvite i Fabricija. Sljedeći put neće zateći ni majku ni brata: Ilu će strijeljati partizani, a majka će umrijeti. Provest će noć s Cvitom, koja ima sina Mirka s Ilom, a nakon toga se njome oženiti. Tako će zasnovati vlastitu obitelj. Kad se nakon dvije godine

vratio sa zadatka, saznao je da ima kćer Lucu (iz noćnog odnosa s Cvitom). Mirko je imao desetak godina. No Cvita ga se morala odreći i rastati od njega. Spletom okolnosti Fabricije opet mijenja identitet, a kad se nakon dvadeset godina vraća, s obitelji se seli u Zagreb, gdje se Luca udala, a Cvita umrla od srčanog udara.

Osim Cvite, koja mu je jedina službeno bila žena, Fabricije je imao mnogo djevojaka. Neke od njih čak je više volio nego Cvitu. Za razliku od Pepića, koji je napustio djevojku koja mu je zamalo postala žena, a s drugim ljudima u nevolji suosjećao, mada su ti odnosi bili kratki, ovdje pratimo uglavnom Fabricijeve odnose sa ženskim likovima. Ti odnosi su najdublje prikazani. Fabricije se duže veže jedino uz žene. Njegova prva ljubav prema Elizi (Marici) platonska je; fizički se nikada nije uspjela ostvariti. No, on je ipak ostao duboko vezan uz Elizitu, mada je nije uspio do kraja upoznati. Tu djevojku vitka stasa i lijepih pokreta prvi put je vidio na Poljani, šibenskom šetalištu, a nije htio saznati detalje o njoj: *"... jer mi se činilo da bi svaka spoznaja neke realnosti o njoj mogla srušiti onaj svijet bajke, koji sam stvorio u svojoj mašti, a u kome su protagonisti bili tiha, skromna, čedna i do ludila zaljubljena u mene djevojka Eliza, i ja, objekt njezine ljubavi, vitez bez straha i mane."*¹⁴³ Kasnije je o njoj čuo loše stvari, koje su možda bile laži. Kad je poginula i o njoj nije uspio saznati svu istinu, počeo je o njoj realnije razmišljati. Poglavlje svog života u kojem je ona živjela završio je ovim komentaron: *"Sad, kad razmišljam o tome, čini mi se da je i bolje što je sve ostalo ovako neizvjesno, jer je tako ona u mojoj svijesti zauvijek ostala ono što je bila od samog početka: Eliza – djevojka koju je stvorila moja mašta, a koja možda nikad nije ni postojala."*¹⁴⁴

Fabricije je imao nekoliko bezuspješnih ljubavnih pokušaja. Prvi je bio s Pavicom Žepinom, djevojkom također s Poljane, kojoj se predstavio grenlandskim princem, a koji je propao kad je njezin otac saznao istinu. Drugi put bilo je to sa Zorom Gorički, koja ga je vodila sa sobom samo da se ima s kime pokazivati u društvu, što je on prekinuo.

Prva njegova velika ljubav nakon Elize, a koja se pojavila odmah nakon njezine smrti, bila je Talijanka Giulia, koju je upoznao u svojoj palači noć prije pogubljenja Rade Končara. Tada ju je opisao na sljedeći način: *"No, kad mi se to čudo primakne, ugledah lijepo, ovalno, tamnoputo lice mlade djevojke i velike crne oči, koje su me s interesom gledale. (...) Tek kad sam ušao k njoj u sobu, pod punim osvjetljenjem otkrijem s kakvom ljepoticom sam zapravo u*

¹⁴³ (Brešan 1996: 41)

¹⁴⁴ (Id.: 224)

društvu. U njoj nije bilo ništa od one koketerije, koja je resila šibenske cure na Poljani; naprotiv, njezine oči kao da su, umjesto potvrdu vlastite ljepote, tražile nešto u nekoj nevidljivoj daljini."¹⁴⁵ Tako je djelovala na njega da joj se čak mogao otvoriti: "Kako mi je već na prvi pogled ulijevala povjerenje, jedva sam dočekaao da se imam kome izjadati i iskreno joj priznam sve što me muči i zbog čega ne mogu spavati."¹⁴⁶ Giulia mu je toliko značila da, kad je bila teško ranjena, ovako razmišlja: "Možeš zamisliti, štovani čitatelju, kako sam se osjećao pomišljajući da gubim jedinu osobu, koja mi je, u tom okružju mržnje i zločina, pružila malo topline i ljubavi, a još više svjestan da sam ja kriv za ovo što ju je zadesilo."¹⁴⁷ Nakon njezine smrti, ovako opisuje svoj odnos prema njoj (i uspoređuje je s Cvitom): "No zato sam joj sutradan otišao na grob, položio cvijeće na nj i dugo prostajao pored njega, premećući u sjećanju sve trenutke, koje sam proživio s njom, od prvog susreta do njezine pogibije, i razmišljajući o razlici svoje ljubavi prema njoj i prema Cviti. Cvitu sam volio smireno, kao osobu koja je dio moga svijeta i koja mi i po Božjim i po zemaljskim zakonima pripada, dok je Giulia oduvijek za mene bila napola stvarnost, napola san, netko tko mi istodobno i pripada i ne pripada, i po tome je bila izvor mojih brojnih uzbuđenja, tuge i radosti, sumnji i nadanja. Koku bi se od tih dviju ljubavi moglo nazvati pravom, prepuštam tebi, dragi čitatelju, da prosudiš sam."¹⁴⁸ Iz ovih riječi vidljivo mu je da mu je Giulia značila više nego Cvita, mada mu nikad nije bila žena, a Cvita jest. Točnije, najvjerojatnije mu je Giulia jedina nešto značila u životu.

3.3.4. Fabricijeva neodvojivost od okoline

Iz mnogih navedenih situacija vidljivo je da je Fabricije neodvojiv od okoline u kojoj živi i djeluje. Upravo ga okolina čini onakvim kakav jest. On nije dio nje, ali baš zato u njoj mora opstati. Zato se koristio raznim maskama koje smo naveli, počevši od prve maske u školi pa sve do kasnijih u politici, npr. kad je bio među fašistima, a zapravo partizanski doušnik (mada vjerojatno ne bi bio ni partizan da ga se pitalo), zatim kad je bio kulturni ataše u Rimu pa tjelohranitelj Milovana Đilasa itd. U Fabricijevu životu politika i povijest imaju veliku ulogu i upravo je to okolina u kojoj se on ostvaruje. To je život (*vidas*) koji on komentira i iz tih komentara saznajemo njegov stav o svijetu i životu. Često će i djelima

¹⁴⁵ (Brešan 1996: 229)

¹⁴⁶ (Id.: 229)

¹⁴⁷ (Id.: 248)

¹⁴⁸ (Id.: 477)

pokazivati što misli o okolini – kad bude branio svoje najbliže od žrtava u ludilu povijesti i politike.

3.3.5. Dekonstrukcija pikarskog žanra i Fabricijev završetak u anonimnosti

Nakon svih doživljaja i dogodovština kroz koje je prošao, među kojima je bilo i veselih i onih manje takvih, i nakon što se susretao s mnogo ljudi, među njima i djevojaka, Fabricije na kraju ipak ostaje sam pred neumitnošću zemaljskoga života i smrti koja uskoro dolazi. Izgubio je mnoge voljene ljude (članove obitelji i Giuliju), a sad ostaje sam sa sobom, čekajući svoju smrt. Kći ga je smjestila u Dom umirovljenika, što je bio prvi korak prema tome. Tada sve to što je dotada doživio gubi na važnosti: *"Pri ulasku u Dom osjetio sam se beskrajno usamljen, kao da me netko odveo i ostavio negdje na Kamčatki, jer više nigdje nije bilo nikoga tko bi mi nešto značio ili ja njemu, pa čak ni neprijatelja, koji bi na mene mislio, makar i s mržnjom; svi koje sam poznavao ili imao s njima kakve veze već su pomrli. A kad sam od Talijanskog konzulata dobio vijest da je Đidi stradao u jednoj prometnoj nesreći, shvatio sam da više nema nikoga ni tko bi bar negdje izdaleka katkad pomislio na mene. Toliko sam se trudio da Fabricija Viskova dovedem ponovo u postojanje, a na kraju sam ga doveo dotle da postoji samo u vlastitoj svijesti i u knjizi stanara Doma umirovljenika."*¹⁴⁹

Za razliku od Pepića, koji se ne smiruje, nego stalno luta, a slično Motki i Gicu, Fabricije se smiruje i situacija ga dovodi do beznada. Na dan osamostaljenja Republike Hrvatske, na zadnjim stranicama romana, razrušit će iluzije Jozе Marića govoreći mu da je on ustvari dio povijesti; isto se odnosi i na njega samoga. Motka i Gic na kraju *Ptica nebeskih* umrli su; u *Ispovijedima* nismo svjedoci Fabricijeve smrti jer je on pripovjedač i svoju smrt svakako ne bi mogao opisati, ali je na rastanku s Marićem, na zadnjim recima romana, nagoviješta: *"Gledao sam ga kako odlazi, osjećajući da s njim nestaje i posljednji ostatak vanjskog svijeta, koji je potvrđivao da doista postojim. Odsad pa unaprijed tu ću potvrdu nalaziti isključivo u naporima svijesti da jasno poima stvari i da se sjeća. Kad počnem zaboravljati i kad mi se stvari počnu brkati, prestat ću postojati i u samome sebi, jer ja više neću biti ja. A tad mi ni smrt neće biti strašna, jer neću ni znati da ona dolazi."*¹⁵⁰

¹⁴⁹ (Brešan 1996: 490)

¹⁵⁰ (Id.: 494)

3.4. Sličnosti i razlike analiziranih romana

Svi glavni likovi (Pepić u *Pepiću u vremenu i prostoru*, Motka i Gic u *Pticama nebeskim* i Fabricije Viskov u *Ispovijedima nekarakternog čovjeka*) stalno lutaju. Pratimo njihove živote kronološki, linearno, redosljedom kako se sve dogodilo. Radnja se sastoji od epizoda koje uglavnom mogu stajati samostalno, a povezuje ih glavni lik. Svaki roman je karakteristično otvoren. U *Pepiću* nemamo zadane vremenske koordinate radnje. Sve što znamo je da se roman događa poslije rata. Ne znamo ni dob glavnog lika; lik ne stari – ni na jednom mjestu u romanu ne upućuje se na promjenu njegove dobi. Radnja bi tako mogla trajati unedogled i epizode se nizati, a da se mnogošta ne promijeni. Roman i na kraju ostaje otvoren: Pepić se ni tada ne smiruje, nego nastavlja svoje lutanje. Načelno bi se i *Pticama* i *Ispovijedima* mogla dodati koja epizoda (ili oduzeti – imamo primjer preskakanja dugog vremenskog razdoblja na početku *Pomahnitalog grada*, poglavlja u *Pticama*, kad ne znamo što se u međuvremenu dogodilo), a da to nije neobično i ne utječe na daljnji tijek radnje. Ipak u tim romanima imamo zadane vremenske koordinate i znamo koliko likovi imaju godina. U *Pticama* je radnja već na početku smještena u određenu godinu (1938), a vrijeme i dob likova znamo i kasnije. U *Ispovijedima* je velika uloga povijesti i zato je posebno naglašeno i vrijeme radnje. Kako pratimo povijesna razdoblja, pratimo i starenje glavnog lika. Brešanovi romani su na kraju zaokruženi i zatvoreni jer Motka i Gic umiru, a Fabricije očekuje smrt u staračkom domu kad je i povijest zaokružena – na dan hrvatskog osamostaljenja. U *Ispovijedima*, takav završetak ne ostavlja prostor za nastavak radnje.

Za pikarski roman karakteristično je pripovijedanje u prvom licu, no od ovih romana tako je pisan samo posljednji, *Ispovijedi nekarakternog čovjeka*, dok su prva dva, *Pepić u vremenu i prostoru* i *Ptice nebeske*, pisana u trećem licu. No, bez obzira na to, u svim romanima prevladava perspektiva glavnih likova.

Pikarosi se ne mogu promatrati odvojeno od okoline. Oni se njome kreću, ali joj ipak ne pripadaju. Pepić pomaže ljudima da bi zaradio i preživio, ali kad učini neku stvar, ide dalje tražiti drugi posao, nema vremena zadržavati se na starome. Motka i Gic uživaju u ljepotama akcija, ali im na kraju svake bude važno samo da se izvuku iz nje bez obzira na posljedice i da se upuste u nove akcije. Fabriciju je važno da iz svake političke akcije izvuče živu glavu i zato ga pretjerano ne zanima što ostavlja za sobom.

Likovi ovih romana uglavnom nemaju obitelj. To što se ne zadržavaju dugo na jednom mjestu, ne znači da ne mogu imati emotivne veze, ali su one uglavnom ograničene. Pepiću je

žao ljudi (npr. prevarene trafikantice), ali se nema vremena zadržavati s njom. Zbog nepovjerenja u ljude, on neće zasnovati obitelj (npr. kad napušta Fančiku). Gicu nije žao krasti od bilo koga; on se ne upušta ni u kakve odnose sa ženskim likovima. Motki je pak nekih likova žao i suosjeća s njima (npr. ne voli krasti siromašnima, mladiću kojemu je oteo teodolit vraća ga). No, ni on nije nikad zasnovao obitelj. Uglavnom je koketirao s djevojkama, ali bez ambicija za dužim vezanjem. Sve ženske likove napušta, bez obzira na posljedice koje će to ostaviti na njih. Jedino je Fabricije imao obitelj i sposobnost za duže vezanje. No, njegova je obitelj, karakteristično za pikarske romane, bila disfunkcionalna. Od početka romana pratimo nesuglasice među članovima njegove obitelji: prvo između majke i oca, a onda između braće. Fabricije bit će oženjen Cvitom, ali će, paradoksalno, jedina žena koju je istinski volio i uz koju se najviše vezao biti Giulia, kojom nikad neće biti oženjen i koja će umrijeti prije nego što uspiju ostvariti tu ljubav.

Okolina je nemilosrdna i korumpirana i pikaro je prisiljen boriti se za opstanak. Mora učiti i snalaziti se, preživljavati na razne načine. Pepić je dosjetljiv bilo da se radi o samoobrani, npr. kad se praćkom brani od ljudeskare, bilo da pomaže drugima, npr. trafikantici koju je muž varao. Motka je majstor u snalaženju kad se treba izvući iz škripca, mada mu često nestane inspiracije pa njemu i Gicu ne preostaje drugo nego da pobjegnu što prije. I Fabricije će se često koristiti raznim idejama kako bi se izvukao, npr. u zatvoru kad mu prijete neminovne kazne od režima: pronaći će nešto što ide njemu u korist i na što će nadređeni nasjesti.

Pepić je dobar psiholog, komentira ljude i stvarnost oko sebe. Više puta komentira da svatko gleda svoju korist i da će teško pomoći drugima kad je njemu dobro. U takvoj okolini teško je opstati, a Pepić se za sebe neprestano bori. Motka i Gic ne razmišljaju i ne komentiraju okolinu, njima su važne njihove avanture. U *Pticama* je najizraženija avanturistička komponenta pikarskog romana. No i ta dva lika uočavaju da ih vrijeme gazi. Fabricijev život određen je poviješću i politikom. Fabricije uočava povijesnu ponovljivost, besmislenost svakog režima i ratovanja. Primjećuje da povijest gazi sve koji joj se ne prilagođavaju i ne prate je. Svaka nova vladavina varijanta je stare, a onaj tko ostaje u starome, osuđen je na propast. Zato Fabricije lucidno komentira sve političke sustave i ruga im se. Kao pravi pikaro, on raskrinkava sve njihove negativne osobine i jedino takav on može opstati u tom svijetu.

Zajedničko je svim romanima što pokazuju da ima i druga strana medalje, osim one avanturističke i naizgled komične: Pepić plače za majkom; Motka i Gic umiru, a da ih nitko ne pamti niti im ima doći na grob; Fabriciju također ne preostaje ništa osim da poslije smrti voljenih i na kraju jedne epohe sam očekuje smrt.

Ovi romani pokazuju nam i da, mada svi pikarski romani imaju stalna mjesta, ipak svaki od njih ima i nešto originalno, doživljava transformacije. Tako u *Pepiću* imamo siromaha koji luta samo jednim gradom i želi zaraditi za kruh, u *Pticama* imamo prevarante koji rade smicalice u raznim mjestima po Hrvatskoj, a u *Ispovijedima* lik koji je zbog politike prisiljen kretati se i po Hrvatskoj i po inozemstvu. Nailazimo na likove slične, a opet tako različite.

Smatram da budućnost pikarskog žanra nije upitna zato što će uvijek biti temâ za koje je taj žanr pogodan. U društvu stalno dolazi do mijena, a u skladu s tim i do protivljenja postojećem sustavu mišljenja i vlasti. To se jako dobro može izreći u pikarskom žanru i zato smatram da će žanr opstati.

3.5.Literatura

Primarna:

1. BREŠAN, Ivo (1996) *Ispovijedi nekarakternog čovjeka*. Zagreb: Znanje.
2. BREŠAN, Ivo (1990) *Ptice nebeske*. Zagreb: Znanje.
3. MAJER, Vjekoslav (1978): *U vrtlogu grada (Pepić u vremenu i prostoru)*. Zagreb: Globus.

Sekundarna:

1. BOŠKOVIĆ, Ivan (1997) *Prozna vremena: osobni abecedarij*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
2. BRKIĆ, Mirna (2008) Ispovijedi nekarakternog čovjeka, u: *Leksikon hrvatske književnosti: djela*. Uredila: Dunja Detoni-Dujmić. Str. 260. Zagreb: Školska knjiga.
3. BRKIĆ, Mirna (2010) *Mudraci iza maske smijeha*. Zagreb; Sarajevo – Zagreb: Synopsis – Hrvatska sveučilišna naklada.
4. BRKIĆ, Mirna (2008) Ptice nebeske, u: *Leksikon hrvatske književnosti: djela*. Uredila Dunja Detoni-Dujmić. Str. 733. Zagreb: Školska knjiga.
5. FLAKER, Aleksandar (1979) O tipologiji romana, u: *Moderna teorija romana*. Uredio: Milivoj Solar. Str. 152-165. Beograd: Nolit.
6. LEVER, Maurice (1986) *Povijest dvorskih luda*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
7. NEMEC, Krešimir (2010) *Čitanje grada*. Zagreb: Naklada Ljevak.
8. NEMEC, Krešimir (1998) *Povijest hrvatskog romana: od 1900. do 1945. godine*. Zagreb: Znanje.
9. NEMEC, Krešimir (2003) *Povijest hrvatskog romana: od 1945. do 2000. godine*. Zagreb: Školska knjiga.
10. NEMEC, Krešimir (1999) *Povijest hrvatskog romana: od početaka do kraja 19. stoljeća*. Zagreb: Znanje.
11. SOLAR, Milivoj (1977): *Teorija književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.
12. ŠPOLJAR, Krsto (2009): *Mirno i nespokojno: eseji i kritike*. Zagreb: Ex libris.
13. VISKOVIĆ, Velimir (2000) *Umijeće pripovijedanja: ogledi o hrvatskoj prozi*. Zagreb: Znanje.

Sažetak

Nakon što smo upoznali s istraživanjem Mirne Brkić, njezine teorijske premise primijenili smo na odabrane hrvatske pikarske romane. U radu smo zaključili da analizirani romani imaju zajedničke osobine. Glavna sastavnica romana su likovi pikara, koji putuju kroz prostor i vrijeme, snalažljivi su i na razne načine opstaju u okolini. Pepić iz *Pepića u vremenu i prostoru* opstaje pomažući ljudima i tako zarađujući za kruh, Motka i Gic iz *Ptica nebeskih* opstaju smišljanjem raznih smicalica ljudima, a Fabricije Viskov iz *Ispovijedi nekarakternog čovjeka* opstaje time što služi raznim političkim sustavima, a da nijednom ne pripada i svakom se ruga. Važna sastavnica romana je i epizodičnost, bez koje lik ne bi mogao putovati u prostoru i vremenu. Da romani nisu podijeljeni na epizode, ne bismo mogli vidjeti lik na raznim mjestima i među raznim društvenim slojevima. Treća važna sastavnica pikarskih romana je upravo okolina kojom lik putuje i u kojoj se ostvaruje. Pikaro mijenja maske i ne pripada nijednom društvenom sloju, ali istovremeno daje svoj komentar na tu okolinu. Razlike između analiziranih romana su: Pepić putuje samo po Zagrebu i upoznaje uglavnom najniže društvene slojeve, Motka i Gic putuju po Hrvatskoj, a Fabricije Viskov po Hrvatskoj i svijetu; obitelj ima samo Fabricije Viskov, ali je disfunkcionalna, dok je ostali likovi uopće nemaju; samo su *Ispovijedi* ispričovjedane u prvom licu; glavna razlika je u tome što su prva dva romana otvorena, a u *Ispovijedima* je naglašena veza s povijesnim i političkim i zato se roman zatvara hrvatskim osamostaljenjem 1991.

Ključne riječi: pikarski roman, pikaro, hrvatski pikarski roman, epizodičnost, okolina pikara

Key words: picaresque novel, picaro, Croatian picaresque novel, episodic quality, picaro's environment